

Morfeemgeografie van de Nederlandse herkomstnamen

Jozef van Loon

bron

J. van Loon, *Morfeemgeografie van de Nederlandse herkomstnamen* (Mededelingen van de Vereniging voor Limburgse Dialect- en Naamkunde, Nr. 21). Hasselt 1981

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/loon006morf01_01/colofon.htm

© 2006 dbnl / Jozef van Loon

 dbnl i.s.m.

Morfeemgeografie van de Nederlandse herkomstnamen⁽¹⁾

1. Naar een eigen methode in de naamgeografie.

Toen ik enkele maanden geleden door de Commissie voor Naamkunde en Nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam werd aangezocht een lezing te houden over een naamgeografisch onderwerp, was dat voor mij een welgekomen aanleiding om bepaalde inzichten uit te

(1) Lezing gehouden voor de Commissie voor Naamkunde en Nederzettingsgeschiedenis te Amsterdam op 13 december 1980.

werken die ik om methodologische redenen in mijn dissertatie ‘Morfeemgeografie en -geschiedenis van de Nederlandse familienamen’⁽²⁾ niet had kunnen behandelen. Door mijn jarenlange ervaring met naamrepertoria en archieven was bij mij het vermoeden gerezen dat ook in de klasse der toponymische toenames streng afgebakende dialectarealen te ontdekken vielen. Enkele van die arealen zijn zelfs met een onge oefend oog nog goed waar te nemen en zijn in de naamkundige literatuur dan ook allang geen onbekenden meer: het praktisch volledig ontbreken van voorzetselnamen in het Duitse taalgebied (*Bach, Dürkheim, Lehnbach, Adorf, Knippenberg...*)⁽³⁾ tegenover hun massaal voorkomen in de Nederlanden; de typisch Oost-nederlandse namen met *Te* (*Ten Brink, Ten Kate, Ter Haar*)⁽⁴⁾; te vermelden is ook - hoewel niet Nederlands - de tegenstelling in het Duitse taalgebied tussen Zuidduitse namen op *-er* (*Ingelheimer, Enzensberger, Scheidegger*), de meer centraal te lokaliseren namen zonder affix (*Bach, Adorf*) en de Noordduitse op *-mann* (*Bachmann, Lachmann, Brinkmann*)⁽⁵⁾.

Bij mijn eigen onderzoek naar verdere geografische tegenstellingen binnen het Nederlands heb ik zoveel mogelijk contrasten buiten beschouwing gelaten die niet strikt antroponymisch-linguïstisch te noemen zijn. Zo is de oppositie tussen *Vandemeersche* en *Vandenbempt* eerder van algemeen appellatieve-lexicologische aard, die tussen *Vandenbroecke* en *Vandenbroeck* heeft te maken met apocoperingswetten van het Nederlands die men beter met de bestaande dialect-atlassen kan bestuderen enz.

In verband met de Middelnederlandse morfologie brengt de naamgeografie eveneens bepaalde feiten aan het licht. Het woord ‘voort, voorde’ (= doorwaadbare plaats) moet in het Oudvlaams mannelijk zijn geweest, in het Kempisch daarentegen vrouwelijk blijkens de nog bestaande tegenstelling *Vande(n)voorde/Vervoort*; ‘Cruce’ was in het Oudvlaams vrouwelijk, in het Oudbrabants echter onzijdig (vgl. *Vercruysse(n)/Vandecruys*; indien vrouwelijk had laatstgenoemde

(2) *Handzame*, 1981 (op handen). Een summier samenvatting is te vinden in *Naamkunde XI* (1979), pp. 233-238.

(3) Uitzondering maakt hier Zwitserland. A. BACH, *Deutsche Namenkunde, I: Die deutschen Personennamen* (2 dln., Heidelberg, 1952), 2, p. 143.

(4) *Nederlandse Repertoria van Familienamen, VI: Overijsel* (verz. door K. HEEROMA en R.A. EBELING, Assen, 1968), p. 44.

(5) BACH, p. 173.

naam de uitgang *-en* moeten krijgen); ‘heide’ was vrouwelijk in het Brabants en Noordoostvlaams (*Verheyden*), mannelijk (of onzijdig?) in het West- en Zuidoostvlaams (*Vandenheede, Vanhee*)⁽⁶⁾. Hoe interessant het uitwerken van zulke tegenstellingen ook moge zijn, ze behoren in feite niet tot het domein van specifiek naamkundig onderzoek en zullen in navolgend betoog dan ook niet verder aan de orde komen. Evenmin beoog ik een onderzoek van sociografische aard over migratie van familienamen, zoals dat in de laatste jaren o.m. door BUITENHUIS voor Noord-Brabant is gebeurd.

Bij alle soortgelijke onderzoeken levert de naamkunde ongetwijfeld zeer verdienstelijk werk, maar bevindt zij zich per slot van rekening toch maar steeds in een ondergeschikte rol ten opzichte van andere disciplines zoals de historische klankleer, de lexicologie of de demografie. Het is een belangrijke, bijna existentiële vraag voor de naamkunde of zij in staat is een eigen methodologie te ontwikkelen en resultaten af te werpen die geen herhaling bevatten van inzichten die even goed of zelfs beter door andere deeldisciplines kunnen worden verkregen. M.a.w.: is een naamkunde mogelijk die andere vakgebieden niet naar de ogen kijkt, maar zelfstandig poogt haar eigen wetmatigheden te ontdekken? Onderhavige studie wil een kleine bijdrage zijn tot de oplossing van die vraag.

2. De evoluties *Vander* > *Ver* en *Vanden* > *Van*.

2.1 De overgang *Vander* > *Ver* als dialectgeografisch verschijnsel.

Het uitgangspunt van mijn onderzoek vormen naamvarianten als *Verstraeten/Vanderstraeten, Verheyden/Vanderheyden, Verschueren/Vanderschueren* enz. Het is reeds langer bekend dat namen als *Verstraeten, Verschueren* e.d. geëvolueerd zijn uit een voorstadium met *vander*. LINDEMANS, VAN GORP en PEENE hebben er destijds reeds uitvoerige bijdragen aan gewijd. LINDEMANS en VAN GORP⁽⁷⁾ toonden met archiefmateriaal aan dat de overgang *vander* > *ver* in de Antwerpse Kempen

(6) Zie voor dergelijke tegenstellingen ook: J. LINDEMANS, Het praefix *ver* in familienamen. *Versl. Med. K. Vl. Ac.*, 1940, p. 275.

(7) J. VAN GORP, Het praefix *ver* in Kempische familienamen. *Med. Vl. Top. Ver.* XVII (1941), pp. 25-37. Bedoeld als reactie op bovengenoemd artikel van LINDEMANS, die had aangenomen dat *ver* uit *vander* was ontstaan door een prefixverwisseling met het Middelnederlandse *veren* uit metroniemen.

gedateerd moest worden omstreeks 1400-1450. PEENE⁽⁸⁾ dateerde de overgang in Zuid-West-Vlaanderen (Kortrijk) omstreeks 1550. Tussen de overgang in de Antwerpse Kempen en in West-Vlaanderen blijkt aldus een tijdkloof te liggen van tenminste 100 jaar. Dat laat reeds vermoeden dat we met een geografisch expansief verschijnsel te maken hebben. De opmars ervan heb ik, zonder exhaustief te willen zijn, in volgende tabel weergegeven. Het valt daarbij op (men zie de gegevens voor Herentals) dat de door VAN GORP vastgestelde overgangsfase met meer dan een eeuw moet worden vervroegd.

		VANDER	VER
Herentals ⁽⁹⁾	1296	2	5
	1300	6	-
	1333-69	36	15
	1421-65	25	83

Vanuit de Zuiderkempen straalde het verschijnsel dan met variërende intensiteit in verschillende richtingen uit.

Noordwaarts:

Lille	1410 ⁽¹⁰⁾	5	6
	1477-ca. 1500 ⁽¹¹⁾	3	8
Wechelderzande ⁽¹²⁾	1368	5	6
Tielen ⁽¹³⁾	1494-1513	0	9
Gierle	1410 ⁽¹⁴⁾	3	4
	1454-ca. 1490 ⁽¹⁵⁾	30	14
Turnhout ⁽¹⁶⁾	1368	3	13
Arendonk ⁽¹⁷⁾	1443-ca. 1455	10 (waarvan 8 × de schepenfamilie Van der Molen!)	18

(8) L. PEENE, *Vander-, vaer-, van- en ver-namen in het Kortrijkse. De Leiegouw III* (1961), pp. 19-24.

(9) J. DERCON, *Bijdrage tot de studie van de persoonsnamen te Herentals in de 14e en 15e eeuw* (2 dln.). Lic. K.U. Leuven, 1964 (volledig geëxcerpeerd).

(10) VAN GORP, o.c., pp. 38-42.

(11) Gemeente-archief nr. 38, ff. 1-30.

(12) VAN GORP, o.c., pp. 38-42.

(13) Gemeente-archief Tielen, 2e reeks, nr. 6, ff. 1-20.

(14) VAN GORP, o.c., pp. 38-42.

(15) G.A. Gierle, nr. 627, ff. 1-91. De onverwachte meerderheid van *vander*-vormen hangt wellicht samen met het conservatieve karakter van de bron.

(16) VAN GORP, o.c., pp. 38-42.

(17) G.A. Arendonk, nr. 4986, volledig voor de opgegeven data.

Kempenland (Oirschot, Bergeik enz.) ⁽¹⁸⁾	1430-1450	41	3
	1451-1467	50	4
Oisterwijk	1488-89 ⁽¹⁹⁾	10	0
	1491-92 ⁽²⁰⁾	13	12
Hilvarenbeek ⁽²¹⁾	1429-67	20	0
Peelland (St.-Oedenrode enz.) ⁽²²⁾	1468-74	15	3

Culemborg: de eerste voorbeelden zijn 1525 Verwey, 1526 Verkerck, 1539 Vermuyr, 1541 Verleyd⁽²³⁾

Nijmegen: eerste voorbeelden 1494 Verwaeyen, 1498 Verhoirst, Verstegen, 1526 Vermoelen. 1532 Verschuppen, 1533 Ver Waeyen⁽²⁴⁾

Nedersticht: eerste voorbeelden 1519 Verduyst, 1525 Verschoer, 1529 Verkerck, 1530 Verwey, 1533 Verschuer⁽²⁵⁾

Utrecht: eerste voorbeelden 1488 Vermeer, 1494-5 Verheyen (wat geen Utrechts is!), 1496-7 Versteech⁽²⁶⁾

Noordwestwaarts:

Vorselaar ⁽²⁷⁾	1467-ca. 1477	0	24
Zandhoven ⁽²⁸⁾	1447-80	36	31
Westmalle	1475-80 ⁽²⁹⁾	8	8
	1510-20 ⁽³⁰⁾	10	16
Loenhout	1479-87 ⁽³¹⁾	23	1
Rijkevorsel	1464-70 ⁽³²⁾	16	8
Wuustwezel	1483-88 ⁽³³⁾	11	14

Oostwaarts:

Geel	1442-50 ⁽³⁴⁾	-	16
------	-------------------------	---	----

(18) R.A. Brussel, Rekenkamer, nr. 13016 (volledig voor de vermelde jaren).

(19) R.A. 's-Hertogenbosch, G.A. Oisterwijk, nr. 195, ff. 1-20.

(20) Id., nr. 197, ff. 1-50.

(21) Rekenkamer, nr. 13024 (volledig voor deze gemeente en data).

(22) Rekenkamer, nr. 13028 (volledig voor de vermelde jaren).

(23) A.J. VAN DE VEN, Het oud-archief van de Gemeente Culemborg (*Utrecht*, 1938), pp. 244, 245, 256, 259.

(24) J. JOOSTING, Inventaris van het oud-archief der Nijmeegsche broederschappen (*Nijmegen*, 1891), pp. 189, 196 vv.

(25) A.J. MARIS, Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak (*Den Haag*, 1956), Index.

(26) *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht*, 1880, pp. 200, 206, 211.

(27) G.A. Vorselaar, nr. 63 (volledig).

(28) G.A. Zandhoven, nr. 199 (volledig).

(29) G.A. Westmalle, nr. 28, ff. 1-33.

(30) Id., nr. 4, ff. 1-88.

(31) G.A. Loenhout, nr. 137, ff. 1-249.

(32) G.A. Rijkevorsel, nr. 145, ff. 1-72.

(33) G.A. Wuustwezel, nr. 1, ff. 1-25.

(34) G.A. Geel, nr. 1557, ff. 1-100.

Vorst	1424-.... ⁽³⁵⁾	8	2
Oostham-Kwaadmechelen	1488-1505 ⁽³⁶⁾	3	4
	1582-1559 ⁽³⁷⁾	8	23
Tongerlo-Bree-Gruitrode	1538 ⁽³⁸⁾	16	0
<i>Westwaarts:</i>			
Berlaar	1469-79 ⁽³⁹⁾	22	6
	1516-33 ⁽⁴⁰⁾	9	32
Heist-op-den-Berg	eind 15de eeuw ⁽⁴¹⁾	1	14
Lier	ca. 1375-ca. 1470 ⁽⁴²⁾	ca. 550	ca. 50
Duffel	1497-1524 ⁽⁴³⁾	-	11
Rumst	1472-86 ⁽⁴⁴⁾	16	1
Lokeren-Daknam ⁽⁴⁵⁾	1480	29	-
	1552	9 (waarvan 7 uit 19 Daknam)	
St.-Winoksbergen	1558 ⁽⁴⁶⁾	18	3

Het is natuurlijk best mogelijk dat de expansie van de vernieuwing zich niet als een continu golfverschijnsel heeft voorgedaan, maar dat zij sprongsgewijs eerst de grote centra heeft veroverd en dan pas de daarop georiënteerde kleinere gemeenten en gehuchten. Door de aard van het archiefmateriaal is daarover nauwelijks enig uitsluitsel te verkrijgen. Toch lijken de mij ter beschikking staande gegevens de conclusie te wettigen dat de overgang *vander* > *ver* in een stroomversnelling is geraakt nadat hij in de grote steden ingang had weten te vinden. Zo stelt men vast dat het ongeveer anderhalve eeuw heeft geduurd vooraleer het verschijnsel vanuit het stadje Herentals het nauwelijks 40 km verder gelegen Antwerpen wist te bereiken; amper

(35) G.A. Vorst, Hof van der Galen, nr. 16, ff. 1-20.

(36) R.A. Hasselt, G.A. Oostham, Gichten nr. 1.

(37) G.A. Oostham, Gichten nr. 7, ff. 1-93.

(38) R.A. Hasselt, Fonds Oudenbiezen, nr. 82.

(39) R.A. Antwerpen, G.A. Berlaar, nr. 175.

(40) Id., nr. 177, ff. 1-169.

(41) G.A. Heist, nr. 351 en Kerkarchief, nrs. 588, 589, 590 (volledig).

(42) A. FRANS, Bijdrage tot de studie van de persoonsnamen te Lier in de 14e en 15e eeuw (2 dln.), Lic. K.U. Leuven, 1967 (volledig).

(43) G.A. Duffel, nr. 166 (volledig).

(44) G.A. Rumst, nr. 25, ff. 1-19.

(45) C.P. SERRURE, De weerbare mannen van het Land van Waas (*Gent*, 1861), pp. 3-8, 59-64.

(46) *Vlaamse Stam*, 1966, pp. 129-136.

50 jaar daarna blijkt het reeds tot in de verste uithoeken van West-Vlaanderen te zijn doorgedrongen!

De *ver*-vormen hebben zich ook naar het noorden en het oosten toe verspreid. Het valt daarbij op dat de chronologische verschillen tussen het Noordbrabantse Oisterwijk, Utrecht en Belgisch-Limburg niet erg groot zijn en dat de overgang er in de 16e eeuw is gebeurd⁽⁴⁷⁾.

De nieuwe vorm heeft zich niet in alle Nederlandse dialecten weten in te burgeren. Met het materiaal in de Nederlandse Repertoria van Familienamen (zie kaart) is nog heel goed na te gaan dat boven de Grote Rivieren enkel nog de provincies Utrecht, Zuid-Holland en Gelderland aan de evolutie hebben deelgenomen, althans het zuidelijke gedeelte ervan; het verschijnsel is echter totaal onbekend gebleven in Noord-Holland, Drente, Overijssel en de noordelijker provincies.

Ook in België is *vander* niet overal geëvolueerd tot *ver*. Met de moderne telefoongidsen kan nog heel precies worden vastgesteld dat *ver*- onbekend gebleven is in het zuiden van de provincies Oost-Vlaanderen en Brabant. Voor Belgisch-Limburg, waar *van*-namen om nader aan te halen redenen weinig frequent zijn, heb ik getracht met behulp van de parochieregisters de isomorfen wat scherper te trekken. Het resultaat van mijn archief- en telwerk is te zien op de bijgevoegde kaart, die bij gebrek aan voldoende gegevens aan de west- (Holland en Zeeland) en oostkant (Nederlands-Limburg en Duitsland) oningevuld moest blijven.

2.2 De oorzaken.

Reeds J. LINDEMANS⁽⁴⁸⁾ en L. PEENE⁽⁴⁹⁾ hebben gewezen op de vergelijkbare overgang van Middelnederlands *elkander*, *malkander* naar *elkaar*, *mekaar*. PEENES vaststellingen waren gebaseerd op menigvuldige vindplaatsen van 16e-eeuwse overgangsvormen *vander* > *vaer* in zuidelijk West-Vlaanderen (*Vaerhille*, *Vaereecke*, *Vaerbrugge*). Nu zijn der-

(47) Een naam die in dit verband zeker het vermelden waard is, is de Limburgse familienaam *Verslegers*. In de parochieregisters van Neeroeteren wisselt hij af met de vorm *Versleger* (ca. 60 ×). De in 1613 genoemde *Herman Verslegers* blijkt in 1624 ook *Herman Versleghe*n te heten. De etymologie van de naam blijkt uit volgende identificatie: 1467 *Lemken van der Sleghe*n = *Lemken van der Slehegge*n (P.J. MAAS, *Geschiedenis van Neeroeteren*, 2 dln. (*Roeselare*, 1905-6), dl. II, pp. 98, 349, 365, 393). De vormen met *-er* en *-ers* zijn dus vrij recent ontstaan, denklijk onder invloed van de eveneens Limburgse familienaam *Slegers*.

(48) O.c., pp. 267-8.

(49) O.c., p. 22.

gelijke markante overgangsvormen met *vaer* niet bekend uit andere dialecten die de overgang naar *ver-* hebben meegemaakt, maar dat is geen bezwaar om ook daar mutatis mutandis een gelijkaardige evolutie als bij het woordje *elkaar* aan te nemen.

PEENE⁽⁵⁰⁾ veronderstelde dat de overgang *vander* > *vaer* er was gekomen door intense beklemtoning van de eerste lettergreep en wees in dat verband op de Kortrijkse uitspraak van namen als *Vándenabeele* en *Vánderstraeten* met initiële klemtoon. Die voorstelling van zaken lijkt me echter niet juist. Vooreerst is beginklemtoon bij *van*-namen uitzonderlijk zodat zeker niet alle *ver*-evoluties daardoor kunnen worden verklaard⁽⁵¹⁾. Verder ziet men niet goed in waarom een aanvangsaccent de overgang van *vander* naar *vaer* meer in de hand zou kunnen werken dan een bijaccent. Gesteld dat *vander*-namen toch alle ooit een initieel accent zouden hebben gekend, dan zouden we bij sommige ook sporen moeten aantreffen van een ontwikkeling naar een gutturale nasaal: *Vanderstraeten* > *Vangerstraeten*. Men vergelijk daartoe slechts Poperings *makangers* (= *malkander*), Oud-antwerps *angt* (= *hand*), de Kempische familienaam *Mangelschots* > *Mandelschot* enz.⁽⁵²⁾. Van dergelijke evoluties bij *vander*-namen is echter geen enkel spoor. Ten slotte: indien PEENES voorstelling van zaken juist was, zouden we op dit ogenblik in West-Vlaanderen *vaar*-namen met initieel accent moeten aantreffen en niet de nu alomtegenwoordige onbeklemtoonde *ver*-vormen (**Váarstraete*, **Váarbrugge*...).

De condities die de overgang van *vander* naar *ver* m.i. wel hebben bepaald, waren: toonloosheid en verdoeffing van de betekenisloos geworden voorzetselaanloop, een verschijnsel dat ook vandaag nog in de Kempen waar te nemen is (b.v. *Rik Vlooy* = *Rik van Looy*, *Rien Vabeek*, wat zowel als *Verbeek* of *Van Beeck* kan geïnterpreteerd worden). Historische voorbeelden van zulke prefixverwarring zijn:

(50) O.c., p. 22.

(51) Zie W. VAN LANGENDONCK, Aksentuering bij eigennamen. *Naamkunde*, 1973, pp. 118-133.

(52) Over nasalering vóór *n* en dentaal in het Hollands en het Zeeuws zie K. HEEROMA in *Nieuwe Taalgids* 36 (1942). In het Middelnederlands was *elkander* nog duidelijk een geleed woord: sy saghen *elck* op *anders* aensicht (A. VAN LOEY, Schönfelds historische grammatica van het Nederlands (*Zutphen*, 1964), p. 180). ‘Elkaar’ is zeker geen ingweonisme zoals J. VERCOULLIE en FRANCK-VAN WIJK in hun etymologische woordenboeken aannemen.

Rijkevorsel	1464-70	<i>verlinden</i> = <i>van liinden</i> ⁽⁵³⁾
Berlaar	1469-79	<i>janne van zwiuer</i> , nu familienamen <i>Verswijfel</i> ⁽⁵⁴⁾
Westmalle	1510-20	<i>peter vergoere</i> = <i>peter van goere</i> <i>jan verdieuort</i> = <i>jan van dieuort</i> ⁽⁵⁵⁾
Vorselaar	1467-76	<i>jan versmaelvoirt</i> = <i>janne van smaelvoert</i> ⁽⁵⁶⁾
Geel	ca. 1442	<i>jan verhaecht</i> = <i>jan van haecht</i> ⁽⁵⁷⁾

In ruimer fonologisch verband moet hier gewezen worden op de zeer frappante tegenstelling tussen Zuid en Noord bij de uitspraak van woorden met een protonische klinker (*konijn*, *papier*, *kapot*). Blijkens de kaarten van STROOP⁽⁵⁸⁾ worden die woorden in het noorden met een gereduceerde vocaal uitgesproken (*kenijn*, *pepier*, *kepot*) in het zuiden behoudt de vocaal echter zijn volle klinkerkwaliteit (m.i. met zuid-noord-gradaties), vaak zelfs ondersteund door een heterogene consonant (*kornijn*, *pampier*). Het kan niemand ontgaan dat de contouren van dat verschijnsel opvallende overeenkomsten vertonen met de verdeling van *vander/ver* en *elkander/elkaar* (cf. infra). Het zou mij dan ook niet verwonderen, mochten de drie genoemde verschijnselen op dezelfde oorzaak teruggaan.

Als oorzaak van de tegenstelling *kepot/kapot* heeft STROOP gesuggereerd dat Vlamingen meer geneigd zouden zijn ‘naar de letter’ te spreken⁽⁵⁹⁾ (i.c. de Franse, maar ook de Nederlandse). Ik ben niet geneigd hem daarin bij te treden, vooral niet nu gebleken is dat puur Nederlandse toch courante spreektaalverschijnselen als *elkander/elkaar*, *vander/ver* dezelfde contouren bezitten. Veeleer acht ik een fundamenteel verschijnsel daarvoor verantwoordelijk, dat tot nog toe nooit de aandacht van dialectologen heeft gekregen: de eigen tonologie van beide dialectarealen. Een van de opvallendste kenmerken waarin (Belgisch-)Brabantse dialecten zich van Noordantwerpse, Noordbrabantse en Hollandse onderscheiden is hun nagenoeg amelodisch karakter en het ontbreken van toonhoogteverschillen binnen een woordgroep.

(53) G.A. Rijkevorsel, nr. 145, f. 53.

(54) G.A. Berlaar, nr. 175, f. 121.

(55) G.A. Westmalle, nr. 4, ff. 82, 85.

(56) G.A. Vorselaar, nr. 63, ff. 5, 39.

(57) G.A. Geel, nr. 1557, f. 20.

(58) J. STROOP, Iets over de uitspraak van de protonische vokaal in Romaanse leenwoorden. *Nieuwe Taalgids*, 1974, pp. 314-330.

(59) STROOP, p. 329.

Het is mede dat verschijnsel dat de taal van Vlamingen voor Nederlanders vaak zo staccato en ‘naar de letter’ in de oren doet klinken⁽⁶⁰⁾.

Ondanks de grote overeenkomsten tussen de door STROOP ingetekende woorden en het *vander/ver-* en *elkander/elkaar-*verschijnsel, zijn er ook opvallende verschillen.

In het Oostlimburgs blijkt reductie van protonische vocalen, zelfs in een woord als *soldaat*, de algemene regel te zijn. Het is mij voorlopig een raadsel waarom er dan ook geen sporen te vinden zijn van de overgang *vander* > *ver*.

In het hele Westvlaams blijkt de protonische vocaal in Romaanse leenwoorden zijn volle kwaliteit te behouden. Toch is *vander* er omstreeks 1600 overal tot *ver* geëvolueerd. De afwijking is echter m.i. eenvoudig te verklaren via de overgangsvormen met *vaer*, die omstreeks 1600 in Kortrijk worden aangetroffen. Die vormen wijzen erop dat bij de overgang *vander* > *ver* in het Westvlaams andere principes aan het werk zijn geweest dan in de Kempen.

In tegenstelling tot de reducerende dialecten (Kempen, Utrecht, Noord-Brabant) zou *vander* in W.-Vlaanderen niet eerst zijn verdoft tot zoiets als *vāndār* maar zijn volle vocaal hebben behouden. Wel zou de *a* zijn genasaleerd door de volgende *n*, die daarop zijn dentale kwaliteit verloor, waarna dan syncope van de *d* intrad: *vander* > *vāder* > *vaer* > *ver*; het genasaleerde tussenstadium is te vergelijken met de huidige Kempische uitspraak van *hand* /hāt/ en *ander* /āder/.

2.3 De overgang *vanden* > *van*.

De reductie van tweelettergrepige voorzetselaanlopen heeft niet alleen zijn sporen nagelaten bij *vander*-namen. Ook bij namen met inleidend *vanden* komen soortgelijke verkortingen voor⁽⁶¹⁾. Aldus blijken in het Zuidnederlandse *vander*-gebied veel meer namen met de volle aanloop *vanden* voor te komen dan in de *ver*-dialecten. Typisch Zuid-oostvlaamse en Zuidbrabantse namen als *Vandendaele* *Vandendriessche*, *Vandensteen*, *Vandenhoof*, *Vanden Eeckhout*, *Vandenheede* komen in *ver*-dialecten voor als *Vandaele*, *Vandriesse*, *Vansteen*, *Vanhoof*, *Van Eeckhout*, *Vanhee*. De isomorf tussen *vanden*- en *van*-varianten blijkt

(60) Het is mij tijdens een treinreis overkomen dat ik in een belendende coupé (Belgisch-)Frans dacht te horen, wat achteraf Zuidbrabants bleek te zijn! De Hollandse zins- en woordmelodie leunt daarentegen veel dichter aan bij het Engels.

(61) LINDEMANS, p. 272.

echter lang niet zo scherp af te lijnen als de tegenstelling *vander/ver*. Voor dit gebrek aan homogeniteit zijn een aantal oorzaken verantwoordelijk.

a) Bij gebrek aan historisch materiaal kan niet steeds worden uitgemaakt of namen als *Van Kerkhove, Van Doorne, Van Steene, Van Looy, Van Hoof* wel ooit een voorstadium met *vanden* hebben gekend. Het is mogelijk dat sommige direct moeten afgeleid worden van gehucht- of gemeentenamen waarbij geen lidwoord kon optreden (o.a. Stene bij Oostende, Kerkhove in Oost-Vlaanderen, Looy = Tessenderlo, Hove bij Antwerpen enz.). Soms kan de naamgeografie daardoor ook ophelderingen verstrekken over de etymologie van bepaalde familienamen. De naam *Van Roy*, die zeer vaak voorkomt in de 17e- en 18e-eeuwse parochieregisters van St.-Lambrechts-Woluwe en er dus blijkbaar autochtoon is, moet afgeleid worden van een gemeente-naam (is dat het nabijgelegen St.-Agatha-Rode?) en niet van een veld-naam, aangezien hij dan *Vandenroy* zou geluid hebben (Woluwe behoort tot het *vander/vanden*-conserverende dialectgebied). Min of meer zekerheid over een voorstadium met *vanden* heeft men slechts wanneer de *van*-naam een *vanden*-variant bezit die er geografisch nauw bij aansluit.

b) Een tweede moeilijkheid berust in het feit dat in het *ver*-gebied niet alle *vanden*-namen tot *van* zijn geëvolueerd. Die overgang is namelijk geconditioneerd door de anlaut van het hoofdwoord. Aldus heeft *vanden* zich normaal tot *van* kunnen ontwikkelen vóór een vocaal of een *h* (die in het zuidwesten trouwens niet wordt uitgesproken) (b.v. *Vanacker, Vanhee, Vanhove, Van Hauwe* enz.), vóór een dentaal (*Van Daele, Van Driesse, Van Torre, Van Steen, Vanneste*), een gutturaal (*Van Goor, Van Gucht, Van Keer, Van Craen*) of een liquida (*Van Laer, Van Loock, Van Loo, Van Rooy*); echter niet vóór bilabialen (*Van den Bempt, Van den Brande, Van den Berg, Van den Broecke, Vandemoortel, Vandepoel, Vandeputte, Vandewalle, Vandeweghe, Vandewouwer*) en labiodentalen (*Vandevijver, Vandevelde, Vandevoorde, Vandeven*). Soms echter blijkt *van* i.p.v. *vanden* toch vóór *p* of *b* voor te komen: *Van Bulck, Van Bogaert* (Waasland), *Van Put*. Hier dient genealogisch onderzoek uit te maken of het inderdaad uitzonderingen op de regel zijn, dan wel - wat waarschijnlijk is - of deze namen af te leiden zijn van oorspronkelijke lidwoordloze plaatsnamen (*Putte* is b.v. de naam van twee gemeenten uit de provincie Antwerpen).

c) De ontwikkeling van *vanden* naar *van* blijkt ook in chronologisch opzicht niet geheel parallel te lopen met de overgang *vander* > *ver*. In Vorselaar is de overgang *vander* > *ver* in de jaren ca. 1467-76 reeds een voldongen feit, maar bij de *vanden*-namen is van een soortgelijke ontwikkeling op dat ogenblik nog geen spoor: *vanden eynde*, *vanden style*, *vanden dycke*, *vanden goire*, *vanden sype*, *vanden spreete*, *vanden hove*⁽⁶²⁾. Hetzelfde stelt men vast in Geel voor de jaren ca. 1442-1450⁽⁶³⁾ en Duffel in de periode 1497-1524⁽⁶⁴⁾.

De evolutie *vanden* > *van* blijkt dus heel wat later te hebben plaatsgegrepen dan die van *vander* > *ver*. De oorzaken daarvan zijn mij vooralsnog niet duidelijk⁽⁶⁵⁾.

Niet zelden blijkt *vanden* voor te komen waar we volgens de zopas ontdekte wetmatigheden eerder *van* zouden verwachten (zie de lijst in het volgend hoofdstuk). Het is natuurlijk mogelijk dat het gevallen van migratie betreft uit streken waar *vanden*-namen volledig (zoals in Zuid-Brabant) of ten dele (zoals in Noord-Brabant) intact zijn gelaten. Zoals we daarnet hebben vastgesteld, moeten we er echter ook rekening mee houden dat *vanden* veel later tot *van* is geëvolueerd dan *vander* > *ver* en dat ook in het *ver*-gebied autochtone *vanden*-namen (nl. vóór labiale anlauten) zijn blijven bestaan. Die factoren kunnen ertoe hebben bijgedragen dat de normale *van*-namen toch weer vervangen werden door oorspronkelijke *vanden*-vormen.

2.4 *Ver*-namen in *elkander*-dialecten.

Indien PEENES veronderstellingen juist zijn, zou de isoglosse tussen *vander*- en *ver*-gebieden (grosso modo ook lussen *vanden* en *van*) ongeveer moeten samenvallen met een lijn die *elkander*- en *elkaar*-dialecten van elkaar scheidt.

Dat blijkt, volgens lukraak ingewonnen informatie (onze dialectatlassen bevatten geen kaarten of zinnnetjes met deze woorden; de oudere *idiotica* zijn onbetrouwbaar), althans voor België in grote delen te kloppen. In Gent, Brugge, Antwerpen, Izegem, Kortrijk,

(62) G.A. Vorselaar, nr. 63 (passim).

(63) G.A. Geel, nr. 1557 (passim).

(64) G.A. Duffel, nr. 166 (passim).

(65) Waarom *vanden* niet tot *ven* is geëvolueerd zoals *vander* tot *var* heeft te maken met de attractie van eveneens quasi betekenisloos geworden prefixen bij de appellatieven t.w. *van* (*vandaag*, *vanmiddag*) en *ver* (*vergeten*, *verliezen*). Het betreft echter een pure spellingkwestie.

Torhout, Essen luidt het wederkerig voornaamwoord ‘elkaar’ (of varianten daarvan als ‘makare’, ‘bekaar’). Het zijn inderdaad ook *ver*-dialecten. In Leuven, Brussel, Hoeselt, waar *vander* en *vanden* bewaard zijn gebleven, luidt het voornaamwoord volgens onze verwachtingen inderdaad ook ‘malkanderen’⁽⁶⁶⁾.

Er zijn echter ook in het oog springende afwijkingen. Het dialectgebied rond Aarschot blijkt als wederkerig voornaamwoord slechts ‘malkanderen’ te kennen, terwijl het namenmateriaal er ten overvloede getuigt van een autochtone aanwezigheid van *ver*-namen. Dezelfde vaststelling geldt voor Londerzeel.

In het Zuidwestvlaamse *ver*-gebied (Poperinge en omgeving) vertoont het wederkerig voornaamwoord evenmin verdoffing en syncope; het komt er voor als ‘makangers’, wat erop lijkt te wijzen dat bij beklemtoonde lettergreep progressieve (‘makangers, kartong’), bij niet beklemtoonde regressieve nasalering (‘vāder’) heeft plaatsgevonden.

Uit de dialecten van Aarschot, Londerzeel en Poperinge blijkt dat *ver*- en *elkaar*-isoglossen niet volledig samenvallen.

Wanneer we ingaan op de verschillen tussen beide woorden, hoeft dat echter ook niet te bevreemden. Beide vertonen weliswaar een onmiskenbare gelijkenis, maar zijn geenszins identiek. *Elkaar* is o.m. steeds drager van betekenis gebleven, het propriaal gefossiliseerde *van* echter niet (vandaar dat *vander* niet tot *ver* kon evolueren in woordgroepen waar het zijn voorzetselfunctie bleef behouden, zoals b.v. in Middelnederlands ‘die chijns *vander* hoeven bedraecht’). Het betekenisverlies en de pure lettergrepigheid van de voorzetselaanlopen is er ook de uiteindelijke oorzaak van dat in het Zuiden voorzetselnamen zeer vaak aaneengeschreven worden (*Vandenabeele*, *Vanacker*), *ver*-namen zelfs altijd⁽⁶⁷⁾.

Een tweede belangrijk verschil ligt in de andere beklemtoning van *vander*- en *elkänder*. Door betekenisverlies en gebrek aan voldoende beklemtoning is het niet verwonderlijk *ver*-vormen ook aan te treffen in dialecten waar *elkänder* is blijven bestaan. In diachronisch opzicht is trouwens hetzelfde vast te stellen. De *ver*-vorm was in het Middelnederlands reeds bekend vóór we de eerste *elkaar*-vormen zien verschijnen.

(66) Ik dank hier mijn informanten C. BRAECKE, G. DEBRABANDER, R. DUHAMEL, S. MARYSSE, P. CUVELIER, W. PARYS, W. MOESEN en M. VAN HILLE.

(67) DERCON (o.c., pp. 128, 143, 154, 160, 165) vermeldt in Herentals wel gevallen waar *ver*- los van het hoofdwoord geschreven staat: 1421-65 *ver houstraten*, *ver mere*, *ver ryt*, *ver vlaest* enz. Of zijn het oplossingen van Dercon zelf?

2.5 *Vander*-namen in Holland.

Ook het omgekeerde doet zich voor. Er bestaan dialectarealen die wel de evolutie *elkander* > *elkaar* hebben doorgemaakt, maar niet die van *vander* > *ver* of *vanden* > *van*. Dat is met name zo in het Hollands (vgl. *Van der Maat*, *Van der Stoel*, *Van der Schaar*).

Voor een verklaring van die afwijking dienen we een beroep te doen op de ontstaansgeschiedenis van de Hollandse familienamen.

De lettergrepen van *vander* konden uiteraard slechts worden samengetrokken tot *ver* bij veelvuldig gebruik in de dagelijkse omgangstaal. In het zuiden van het Nederlandse taalgebied was aan die voorwaarde voldaan. Vrijwel iedereen droeg er van in de Middeleeuwen één; en slechts één, vaste toenaam. In het Noorden daarentegen, waar de toenames pas in 1811 bij wet werden vastgelegd, heeft zeer lang een systeem met dubbele toenames bestaan. Voor de dagelijkse omgang gebruikte men een steeds wisselend patronymicum op *-sen* (*Jan Pietersen*, zoon van *Pieter Jansen*). Zoals DELANG voor de Gooise namen heeft aangetoond, ontstond dan vanaf de zestiende eeuw in toenemende mate de gewoonte om naast het patroniem een tweede toenaam te gaan voeren b.v. *Jan Pietersen van der Maat*⁽⁶⁸⁾. De laatste naam was waarschijnlijk niet voor alledaags gebruik bestemd, maar werd slechts toegevoegd vanuit een burgerlijk standsgevoel of om iemands identiteit wat nader te preciseren. De kans was namelijk groot dat in een zelfde dorp verscheidene personen *Pieter Jansen* of *Jan Pietersen* heetten.

De ongebruikelijkheid of de geringe frequentie van de tweede toenaam (beroepsnamen, herkomstnamen) blijkt uit het feit dat ze in archiefstukken vaak niet voorkomen, de patronymica daarentegen wel (*Jan Pietersen van der Maat* werd meestal kortweg *Jan Pietersen* geheten). Ook de huidige spelling van de Hollandse familienamen geeft daar nog blijk van. In tegenstelling tot Zuidnederlandse familienamen worden voorzetsel, lidwoord en hoofdwoord vrijwel steeds los van elkaar geschreven (*Van der Maat*, *Van de Brink* enz.).

Het jongere en het - ik zou haast zeggen af en toe artificiële - schriftalige karakter van de Hollandse herkomstnamen komt ook tot uiting in de vaak diachronisch afwijkende morfologie van het dativische

(68) P.W. DE LANGE, De ontwikkeling van het gebruik van toenames in het Gooi. *Med. Ver. Nk.* 43 (1967), pp. 86-93. Meer over die kwestie in Hoofdstuk I D van mijn proefschrift (zie noot 2).

lidwoord: *Van der Stoel*, *Van der Valk*, *Van der Woude*, of in duidelijk jongere morfemen: *Van 't Hof*, *Van het Reve*, *Van de Berg*. Dialecten waar toponymische toenames reeds van in de Middeleeuwen tot het vaste en erfelijke toenamesbestand behoren, bewaren over het algemeen nog getrouw de Middelnederlandse uitgangen: *Van den Broek*, *Van der Kerken*, *Van den Hoof*, *Ter Haar*, *Ten Veen* (voor afwijkingen als *Van der Veken*, *Vandersteen*, zie infra).

2.6 *Vander* naast *ver* in N.-Brabant en Utrecht.

De provincies N.-Brabant en Utrecht behoren, gezien de grote aantallen dergelijke namen, ongetwijfeld tot het *ver*-gebied. Nochtans is de toestand er lang niet zo homogeen als bij de Zuidnederlandse *ver*- en *vander*-arealen. Namen waarbij *vander* en *vanden* er namelijk niet tot *ver* of *van* zijn geëvolueerd, zijn er op zijn minst even talrijk aan te treffen. Naast de kwantiteit wijst ook hun morfologie (de uitgang *-en* in Noordbrabants *Van der Schuren* of het nulmorfeem in Utrechts *Van der Schuur*; cf. infra) op hun autochtoon Noordbrabants of Utrechts karakter.

Aangezien beide naamvormen doorlopend door en naast elkaar voorkomen (zie de kaart; namen met *vanden* en *van* werden niet ingetekend), moet dat verschijnsel andere dan dialectgeografische oorzaken hebben. Hier komt dan de sociolinguïstiek om de hoek kijken.

Het kaartbeeld samen met inzichten die we hiervoren hebben verworven, dwingt er als het ware toe aan te nemen dat *vander*- en *ver*-namen naast elkaar tot ontwikkeling zijn gekomen door een verschil in taalregister. Hiervoren is gesteld dat *ver*-namen zijn ontstaan door hun courant gebruik in de spreektaal en dat *vander*-namen in Holland in die vorm bewaard zijn gebleven door hun lagere gebruiksfrequentie. Het kon dus best zijn dat een toponymische toenaam reeds sedert eeuwen erfelijk was in een bepaald geslacht, maar dat men er slechts sporadisch (door standsgevoel, ter verduidelijking) gebruik van maakte. Zo komen de leden van de Zundertse familie *Van Lantschot* van 1445 tot ca. 1585 vrijwel uitsluitend met patronymische toenames in de bronnen voor (*Henric Jan Christiaens*, *Jan Henric Christiaens*, *Jan Jacop Christiaens* enz.). Slechts tegen het eind van de zestiende eeuw moet de vadersnaam *Christiaens* plaats maken voor de reeds lang bestaande herkomstnaam *Van Lantschot*.

Gelijkaardige voorbeelden vindt men bij tal van Noordbrabantse geslachten⁽⁶⁹⁾.

Het is bijgevolg niet ondenkbaar dat nakomelingen van een geslacht een verschillende familienaam gaan dragen en dat b.v. een tak van de familie *Van Lantschot* zich *Christiaens* is blijven noemen. Of ook dat bepaalde leden van een geslacht *ver*-namen zijn gaan voeren, terwijl een andere tak aan de oudere *vander*-vorm is blijven vasthouden. Zo is een tak van de Eindhovense familie *Van den Dael Van Dael* gaan heten, terwijl een andere zich *Van den Dael* is blijven noemen⁽⁷⁰⁾.

Het spreekt vanzelf dat de naamkunde hier niet buiten de hulp van de genealogie kan. Die slechts zal in elk geval apart een antwoord kunnen geven op de vraag of het verschil tussen *vander/ver*- en *vanden/van*-varianten mogelijk ook correspondeert met standsverschillen.

LINDEMANS heeft erop gewezen dat de Vlaamse adel aan de oude *vander*-vormen is blijven vasthouden (de *Van der Noot*'s, de *Van der Straten*'s) en dat dit verschijnsel bij sommige geslachtsnamen zelfs tot hypercorrecte vormen heeft geleid. Aldus fatsoeneerden tot aanzien gekomen takken van de Oostvlaamse geslachten *Versaren* en *Vernimmen* hun namen tot *Vandersaren* en *Vandernimmen*, hoewel die namen nooit een voorstadium met *vander* hebben gehad (het zijn oude metroniemen met *veren*- = *vrouwen*)⁽⁷¹⁾.

Al moet de taalkunde hier het woord overlaten aan de stamboomvorsers, dan beschikt zij toch nog over een eigen vrij overtuigend argument voor het feit dat het verschil tussen de *vander*- en *ver*-namen in N.-Brabant als een verschil in taalregister moet verklaard worden. Met behulp van het Familienamenrepertorium voor Noord-Brabant stelt men vast dat de syncope van de *d* - een typisch spreektaal verschijnsel - slechts bij *ver*-namen, maar nooit bij *vander*-namen optreedt. Men vindt er 1259 × *Verheijen*, maar slechts 7 × *Van der Heijen*; 93 × *Verweyen*, doch geen enkele *Van der Weyen*!

Een andere aanwijzing voor het omgangstalige karakter van de

(69) VAN LANTSCHOT in *Brabantse Leeuw*, 1964, pp. 149-169; verder de stambomen van de families *Van Dam* (*Nederlandsche Leeuw*, 1904, pp. 397-8), *Van Weert* (*Brab. Leeuw*, 1974), *Smits* (ib.), *Cauwenberg* (*Brab. L.*, 1972) enz.

(70) *Brabantse Leeuw*, 1965.

(71) LINDEMANS, p. 272. Gelijkaardige voorbeelden: Zandhoven ca. 1450-57 *kathelyne vandernyden*, naast *jan vernyden* (nu fn. *Van Nijen*), *jan vander marien* (G.A., nr. 199, ff. 25, 29).

ver-namen in Noord-Brabant is te vinden in de zo typisch Noordbrabantse drieledige naamconstructies van de 16e tot de 18e eeuw. Er waren daarbij twee patronen mogelijk: een waarbij de laatste toenaam bij het patroniem werd geïncorporeerd (*Jan Peter Brouwers, Jan Jan Peters*) en een waar die toenaam werd geëxtraponeerd (*Jan Geertsen de Bresser, Peter Jansen van Hasselt*). Het is een vrij algemene regel dat extrapositie steeds optreedt bij *van*-namen (*Hendrik Mattijsse van den Bogert, Jan Claessen vander Linden*), maar dat *ver*-namen meestal geïncorporeerd voorkomen (*Jan Jan Verberne, Peeter Jan Verhoeven, Andries Jan Verheijen*)⁽⁷²⁾, wat erop wijst dat patroniem en toenaam als één geheel werden ervaren en vaak samen zullen zijn gebruikt.

2.7 *Vander* naast *ver* in Zuid-Nederland.

Het kaartbeeld presenteert voor nederlandstalig België in feite homogenere dialectarealen dan in werkelijkheid het geval is. Ook in het *vander*-gebied blijken autochtone *ver*-namen voor te komen, terwijl het *ver*-gebied ook zijn eigen *vander*-namen heeft.

a) In het zuidelijke *vander*-gebied zijn *ver*-namen bekend die wegens hun hoeveelheid of hun lokale beperktheid niet aan migratie kunnen worden toegeschreven: het Zuidlimburgse *Verjans*, de Zuidbrabantse namen *Verbelen, Verbesselt, Verheylewegen, Vernimmen, Verleysen* enz. Deze namen hebben echter op geen enkel ogenblik van hun bestaan een ouder stadium met *vander*-gekend. Zij zijn namelijk af te leiden van oude moedersnamen met het prefix *veren* (= *vrouwe*): *Jane* of *Jehane* (*Verjans* luidde oorspronkelijk *Verjaenen*; de *-s* is pas ontstaan in de 16e eeuw onder invloed van het vaak voorkomende patroniem *Jans*)⁽⁷³⁾, *Bessele*⁽⁷⁴⁾, (*Isa*)*bele, Heylwich, Imma, Leysa*.

b) Veel moeilijker is echter de verklaring van *vander*-namen in het overigens vrij homogene *ver*-gebied. In de doopregisters van de provincie Antwerpen, lopend van ca. 1600-ca. 1800, zijn enkele van die markante afwijkingen (inclusief de namen met *vanden*):

Arendonk 10 Vanden Kieboom (2 Van Kieboom)

Balen 33 Vander Cammen, 47 Vande(n) Craen, 24 Vanden Hoeck, 81

Vande(r)sande, 26 Vanden/Vander Schrieck

(72) Talrijke voorbeelden in: *Varia Peellandiae Historiae ex Fontibus IX* (1972).

(73) In de parochieregisters van Hoeselt treft men volgende gleichungen aan: *Verjannen* = *Verjennen* = *Verjans*.

(74) LINDEMANS, p. 274.

Beerse 15 Vanden Eeden
 Beerzel 21 Vander Auwera, 42 Vanden Acker
 Berlaar 27 Vanderouwermeulen
 Bevel 52 Vanden Eynden
 Broechem 48 Vanderdonck, 22 Vande(r)wee
 Boom 20 Vanderplancken, 40 Vandervliet
 Dessel 10 Vanderheyden, 15 Vanderlinden, 11 Vandevliet
 Essen 12 Van de Langereyt, 24 Vanderlé, 25 Vandeneynde, 23 Vande(n)sande,
 11 Vander Jonckheyt, 20 Vander Vliet
 Geel-Zammel 8 Vander/Vanden Grinten
 Grobbendonk 19 Vanderherten, 25 Vanderlinden (36 Verlinden)
 Herenthout 26 Vanderweyden, 27 Vanden Eynde (56 Van Eynde)
 Hoevenen 10 Vandeneede, 13 Vanden Eynde, 27 Vander Linden
 Itegem: v. Vanden Eynde
 Kalmthout 11 Vander Mast
 Kapellen 11 Vanden Eede (3 Vaneeden), 17 Vande(n)sande (12 Vansande)
 Kessel 23 Vander Auwera, 61 Vanden Eynde (56 Van Eynde), 16 Vanden Dries
 Kontich 38 Van der A, 13 Van der Oudera (2 Verauweraert), 30 Vanderherten
 Meerhout 31 Van de Sande
 Meerle 80 Van den Cauwelaer, 15 Van de(n) Kieboom, 14 Van de(r) Sanden
 22 Van der Sijpe(n)
 Merksplas 96 Van den Ackerveken, (4 Van Ackerveken), 16 Van den
 Cauwenberg (4 Van Cauwenberg)
 Mol 25 Vandereyken, 19 Vanderpoorten (ook Verpoorten), 14 Vande(r)vloet,
 13 Vanden Eynde (7 Van Eynde)
 Muizen 41 Vanden Eynde
 Nijlen 10 Vandervoort
 Oelegem 16 Vanderdonck (17 Verdonck)
 Olmen: z.v. Van de Craen, 20 Vandersanden
 Oostmalle 22 Vanden Kieboom (5 Van Kieboom), 11 Vandevloet, 8 Vanden
 Eynde (26 Van Eynde)
 Poppel 11 Van de Gendere, 10 Van den Kieboom, 17 Vandenhuisen, 13
 Vandereyt
 Pulle 17 Van der Donck
 Putte-Mechelen 352 Vander Auwera, 73 Vanderauwermeulen
 Ramsel 22 Van der Borgt
 Ranst 19 Van den Eynde (16 Van Eynde), 18 Van der Aura, 10 Van der Sloten
 Ravels 14 Vandermoere
 Rijkevorsel 72 Van den Kieboom, 41 Van de Kinschot, 54 Van den Langenberg,
 17 Van der Linden (2 Verlinden)
 Rijmenam: z.v. Vandeneynden, z.v. Vanderoudera, 19 Vanderhoeven
 Schriek 38 Vanderaura (3 Vandenaudenaerden, 4 Vanderauweraerden, 6 Van
 Oudenaerde), 20 Vandeneynde (5 Van Eynde)
 Tielen 10 Vanderbeuren
 Viersel 31 Vanderheyden
 Vorselaar 10 Vander Gucht

Vorst-Kempen 38 Vandegoor (3 Van Goor)
 Weelde 62 Van den Heuvel, 11 Van de(r) Moeren, 33 Van der Aa, 50
 Vandersteen
 Wuustwezel 20 Van den Keyenbus, 15 Vanden Eynde, 15 Vander Voort, 15
 Van der Jonckheid, 20 Van de Langereyt
 Zandvliet 24 Vanderheyden

Bij de beoordeling van de lijst houde men er rekening mee dat enkele van de genoemde dialecten (o.a. Rijkevorsel, Essen, Meer, Meerle e.d.) in feite meer Noordbrabants dan Antwerps te noemen zijn (zij kenden namelijk ook het drieledige naamtype *Jan Jan Verheyen*) en dat *vander*-namen er als sociolinguïstische varianten (cf. § 2.6) te beschouwen zijn.

Onder de genoemde afwijkingen zitten ongetwijfeld ook gevallen van migratie, uit Zuid-Oost-Vlaanderen, Zuid-Brabant of Noord-Brabant. Expliciete vermelding van vreemde herkomst wordt in de parochieregisters echter pas na 1750 gebruikelijk, zodat men vóór die tijd bijna steeds is aangewezen op de naamgeografie. Men lette daarbij op namen als *Van den Eede* (Beerse, Hoevenen, Kapellen), *Van der Sloten* (Ranst) die typisch Zuidoostvlaams zijn (Aalst, Dendermonde), *Van der Sijpen* (Meerle), *Van den Dries* (Kessel), *Vanderborgt* (Ramsel), die karakteristiek zijn voor Zuid-Brabant; *Van den Heuvel* (Weelde), *Van de Sande* (Balen) zijn ten slotte zeer frequent in Noord-Brabant. Een geval van expliciet vermelde migratie is de familienaam *Vanderhaege* in 's-Gravenwezel (3 ×). In de doopregisters staat de stamvader opgegeven als afkomstig uit Zierikzee, wat gezien de *vander*-aanloop en tevens de uitgang *-e* (cf. infra) volledig klopt met onze bevindingen.

c) Historisch gemakkelijk te verklaren afwijkingen zijn namen als *Vander Velde*, *Vanderveken*, *Vanderven*. De *vander*-vorm is echter niet origineel Middelnederlands maar is in een eerder recente periode door een dissimilatie van *vanden* vóór een *v*-anlaut uit *Vanden Velde* enz. ontstaan. Merkwaardig is alleszins dat sommige van die secundaire *vander*-namen in de Kempen nog tot *ver*-namen zijn verder geëvolueerd (*Vervecken*, *Verdijck*).

d) Een problematisch geval is ten slotte de naam *Vanderauwera*, die teruggaat op een Lierse plaatsnaam (in 1284 *oudera*). De toenaam is reeds geattesteerd in 1312 (*willelmus vander ouder aa*)⁽⁷⁵⁾ en komt

(75) A. DE LOECKER, *Watervamen in de provincie Antwerpen* (2 dln., Lic. K.U. Leuven, 1962), p. 25.

te Lier in de jaren 1416-26 nog 12 × voor (*vander oudera*)⁽⁷⁶⁾. Andere oude vindplaatsen zijn:

Duffel	ca. 1497-1505	cathelynen van oudera, peeter van ouwera, merten van ouwer a, bertelmeeus van ouwer a, geertruyt van ouwer Aa ⁽⁷⁷⁾
	1523-40	jannen vander ouwer A diemen heet bruers clausen vander ouwer A diemen heet bruers mertten vander ouwer A, lossie (= lucia) vander ouwer A ⁽⁷⁸⁾
Berlaar	1469-79	jan van der ouder Aa ⁽⁷⁹⁾

Alles aan deze naam laat verwachten dat hij normaal tot een *ver*-naam zou zijn geëvolueerd, temeer daar mag verondersteld worden dat de overgang *vander* > *ver* zich bij langere namen vlugger kon voltrekken.

De enige verklaring die ik kan bedenken - en ik laat ze graag staan voor een betere - is dat het vrij omvangrijke drielettergrepige hoofdwoord na de syncope van de *d* nauwelijks nog enig consonantisme vertoonde. Zijn de gebruikers van de naam zich van het gevaar bewust geweest, dat de naam daardoor tot een totaal onherkenbare vorm (b.v. ‘Vraura’) kon ineenschrompelen. (Vgl. *Frackers* uit *Verackers* in 1638 te Waalwijk⁽⁸⁰⁾, Amerongen 16e eeuw: *Van Proyen* = *Van Poederoyen*⁽⁸¹⁾, het Oostvlaamse *Van Draeghen* uit *Vanderhaegen*)? Een soortgelijk geval is de naam *Vander Auwermeulen*. Hij wordt te Lier reeds vermeld in de jaren 1418-1475⁽⁸²⁾, maar is evenmin tot *ver* geëvolueerd (zie de gegevens boven voor Putte bij Mechelen). Eveneens opvallend is de Noordbrabantse naam *Van der Aa*. In tegenstelling tot andere *vander*-namen bezit hij nauwelijks *ver*-varianten. Heeft men ook bij die namen aangevoeld dat zij op den duur tot *Vrouwermeulen* of *Vraa* konden atrofiëren?

e) Meer dan de provincie Antwerpen telt de provincie West-Vlaanderen op dit ogenblik nog namen met niet geëvolueerd *vander*. Wegens hun hoeveelheid en hun karakteristieke *e*-uitgang (cf. infra) moeten ze wel autochtoon Westvlaams zijn. Enkele vaak voorkomende namen zijn *Vanderbeke*, *Vandercruysse*, *Vanderplaetse*, maar vooral *Vanderhaege* en *Vanderschaeghe*.

(76) A. FRANS, Bijdrage tot de studie van de persoonsnamen te Lier in de 14e en 15e eeuw (2 dln., Lic. K.U. Leuven, 1967). Zie hierboven ook de gegevens voor Putte.

(77) G.A. Duffel, nr. 166, ff. 4, 6, 20.

(78) Id., nr. 167, ff. 3, 17.

(79) G.A. Berlaar, nr. 175, f. 77.

(80) *Brabantse Leeuw*, 1966, p. 73.

(81) *Nederlandsche Leeuw*, 1956, p. 188.

(82) FRANS, s.v.

In de 17e-18e-eeuwse lijsten van nieuwe poorters in Menen⁽⁸³⁾ blijken *ver*-namen weliswaar ruim in de meerderheid te zijn, maar ook *vander*-vormen zijn lang niet zeldzaam (o.a. *Vander Plancke*, *Vander Meersche*). Ook *van* uit *vanden* is veruit de sterkst vertegenwoordigde vorm, maar namen als *Vande(n)steene* en *Vande(n)casteele* zijn frequent.

Een verklaring voor deze Westvlaamse afwijkingen heb ik voorlopig niet. Ongetwijfeld speelt in Menen de onmiddellijke nabijheid van de *vander/ver*-isomorf een grote rol. Genealogisch onderzoek zal moeten uitmaken of het gevallen van migratie betreft of niet.

3. Geografische verschillen in de flexie.

3.1 De tegenstelling *Verbrugge/Verbruggen*.

Binnen de categorie der *vander/vanden*- en *ver/van*-namen zijn in het Nederlands nog andere geografische tegenstellingen te bespeuren. Zij hebben weliswaar meer te maken met problemen van algemener taalkundige aard dan met zuiver antroponymische (zie § 1). De naamkunde brengt hier echter feiten aan het licht die ook voor de studie van het Middelnederlands volledig nieuw zijn. Het betreft de morfologie van het hoofdwoord in namen ingeleid door *vander*- en *ver*-.

Namen als *Verdonk* of *Verburg* hebben in dit opzicht weinig revelerends te bieden aangezien zij zowel Utrechts als Antwerps of Westvlaams kunnen zijn. Anders ligt het echter bij namen als *Verhoeven*, *Verschueren*, *Versteegen*, *Verstraeten*. In de provincies Limburg, Brabant, Antwerpen en Oost-Vlaanderen blijken die namen steeds de uitgang *-en* te vertonen. In West-Vlaanderen en het uiterste noordwesten van Oost-Vlaanderen (Eeklo) echter vindt men in plaats daarvan uitsluitend vormen op *-e*: *Verschure*, *Verstrate*, *Verbrughe*, *Verhaeghe*, *Vanderhaeghe* enz. Zelfs met de gegevens uit telefoonboeken is nog vrij nauwkeurig na te gaan dat de isomorf tussen *-en*- en *-e*-vormen een bijna rechte lijn vormt, lopende van Oudenaarde tot Zelzate. Dat het geen loutere spellingkwestie is of een bureaucratische ingreep van de laatste eeuwen, blijkt uit het feit dat de tegenstelling reeds in het Middelnederlands bestond. In Eksaarde, Oudenaarde, Herentals, Lier, Kampenhout, Brussel, Mechelen (voor de bron-

(83) P. COUSSEMENT, De poorterie van Menen, Kortrijk, 1971.

vermelding zie infra) komen in de Middeleeuwen op een paar uitzonderingen na uitsluitend namen voor van het type *vander - en*. Hetzelfde constateert men te Geraardsbergen⁽⁸⁴⁾, Oisterwijk⁽⁸⁵⁾, Nijmegen⁽⁸⁶⁾ enz. In het Westvlaamse Ieper daarentegen treft men uitsluitend *vander - e* aan⁽⁸⁷⁾ en ook in Brugge is dat zo⁽⁸⁸⁾.

Hoe meer we de vrij scherpe scheidingslijn tussen *e-* en *en-*namen naderen, des te groter wordt ook het aantal mengvormen. In Kortrijk vormen omstreeks 1400 *vander - e*-namen zeer duidelijk de meerderheid, maar varianten met *-en* zijn helemaal niet zeldzaam en hebben bij sommige namen zelfs de bovenhand: 32 × *van der cruce*/10 × *van der cruce*, 12 × *van der straten*/5 × *van der strate*, 9 × *van der leyen*/4 × *van der leye*, 4 × *van der brugghen*/1 × *van der brugghe*, 11 × *van der apostelrien*/6 × *van der apostelrie*⁽⁸⁹⁾.

In Gent dat zich ongeveer op de grens tussen beide arealen moet bevonden hebben, is de verwarring ook het grootst. In de stadsrekeningen van 1351-1364 vindt men massale hoeveelheden van zowel *vander - e-* als *vander - en-*namen, met nochtans een duidelijk overwicht van de eerste⁽⁹⁰⁾.

In één gebied ten slotte, het noordwesten van Oost-Vlaanderen, vertonen historische en moderne vormen opmerkelijke afwijkingen. Op dit ogenblik behoort het gebied zeker tot het *e*-areaal, maar in de Middeleeuwen was de *en*-uitgang er blijkbaar algemeen: Eeklo 1399: 3 × *van der Brueghen*, 2 × *van der Weyen*, 3 × *van der Leyen*, telkens eenmaal *Van der Wedaghen*, *Van der Heyden*, *Van der Fonteynen*, *Van der Lenden*, tegenover slechts eenmaal *Van der Scuerē*, *Van der Smesse*, *Van der Luerē*⁽⁹¹⁾.

- (84) A. SCHREVER, Bijdrage tot de studie van de persoonsnamen te Geraardsbergen in 1374 en 1417, Lic. K.U. Leuven, 1969.
- (85) G.A. Oisterwijk, nrs. 195-197 (1488-1492) (passim).
- (86) H.D.J. VAN SCHEVICHAVEN e.a., Stadsrekenboeken van Nijmegen, 8 dln., (*Nijmegen*, 1910-19) (passim).
- (87) W. BEELE, Bijdrage tot de studie van de persoonsnamen uit het Ieperse in de XIIIe en XIVe eeuw (Lic. K.U. Leuven, 1959. - Studie van de Ieperse persoonsnamen uit de stads- en baljuwrekeningen 1250-1400 (Doct. dissertatie K.U. Leuven, 1975. - *Handzame*, Familia et Patria, 1975, 2 delen), passim. Vermoedelijk is de in 1329 te Ieper genoemde 'sheren Niclais van der caerden' (p. 127) dus geen Westvlaming!
- (88) M. GYSSELING, Corpus van Middelnederlandse teksten, I: Ambtelijke bescheiden (9 dln.; Indices door W. PIJENBURG, *Den Haag*, 1977), dl. 4, pp. 2181 vv.
- (89) F. DEBRABANDERE, Kortrijkse persoonsnamen omstreeks 1400 (*Anthroponymica IX, Tongeren*, 1958) (passim).
- (90) A. VAN WERVEKE, Gentse stads- en baljuwrekeningen (1351-64), *Brussel*, 1970.
- (91) E. NEELEMANS, Geschiedenis der stad Eecloo (2 dln., *Gent-Eeklo*, 1859-65), II, pp. 171-178.

De geografische tegenstelling tussen *e-* en *en-*vormen is echter niet beperkt gebleven tot familienamen, maar treedt ook op in tal van toponiemen. Plaatsnamen met de oude zwakke *en*-uitgang van het vrouwelijk zoals *Hoogstraten*, *Terneuzen*, *Terlanen* (bij Brussel), *Terkameren* (dito), *Nieuwerkerken*, *Membruggen*, *Tervuren*, *Terhulpen*, *Kapellen*, *Durmen* (een wijk van Hamme aan de Durme) zal men vergeefs zoeken in West-Vlaanderen (de *n* van *Duinkerken* is niet oorspronkelijk!).

3.2 De Middelnederlandse flexieklasse II.

Het naamkundig contrast tussen *e-* en *en-*vormen gaat terug op een verschijnsel van veel algemenere aard, namelijk op het oude, Westgermaanse flexieverschil tussen zgn. *ō-* en *n-*stammen. In het Oudhoogduits is dat onderscheid nog gaaf bewaard, in het Middelnederlands blijken beide flexieklassen door elkaar te lopen:

	<i>Oudhoogduits</i> ⁽⁹²⁾		<i>Middelnederlands</i> ⁽⁹³⁾
	ō-stammen	n-stammen	
Nom.	brucka	zunga	brugghe/tonghe
G./D.	brucku/-a	zungūn	brugghe(n)/tonghe(n)
Acc.	brucka	zungūn	brugghe/tonghe

Men kan zich de vraag stellen of in het Middelnederlands volledige willekeur heerste dan wel of het oorspronkelijke systeem volgens nieuwe criteria werd gerestructureerd. VAN LOEY schrijft: ‘Er ontbreekt nog een uitvoerige studie over het gebruik van de genitief en datief op *-e*, resp. *-en*’⁽⁹⁴⁾.

Dat de geografie van moderne familienamen in die Middelnederlandse wanorde met zulke verrassende scherpe klaarheid zou brengen, zal wel door niemand zijn vermoed.

Zoals te verwachten is de scherpe lijn die we tussen *e-* en *en-*morfemen bij de familienamen konden waarnemen, ook bij Middelnederlandse appellativa vast te stellen. In geheel Brabant, Antwerpen, Limburg, Noord-Brabant en Gelderland (althans toch Nijmegen) hebben alle vrouwelijke substantieven op *-e* genitief- en datiefvormen op *-en*⁽⁹⁵⁾.

(93) A. VAN LOEY, Middelnederlandse spraakkunst (2 dln., *Groningen-Antwerpen*, 1964-5), p. 23.

(92) W. BRAUNE -- MITZKA, Althochdeutsche Grammatik (*Tübingen*, 1959), pp. 191, 203.

(94) VAN LOEY, I, p. 25.

(95) GYSSELING, IV. Onderzocht werden pp. 2181-2554.

Even ondubbelzinnig is de toestand in Petegem (Leie), waar we omstreeks 1290 ondanks de nabijheid van de *e/en*-isomorf vrijwel alleen *en*-vormen aantreffen⁽⁹⁶⁾. En dat het gebied rond Eeklo in tegenstelling tot de huidige toestand (namen op *-e*) in de Middeleeuwen tot het *en*-areaal behoorde, wordt ook in de appellatieve woordenschat weerspiegeld⁽⁹⁷⁾.

Toch is de Middelnederlandse toestand complexer dan alleen op grond van de scherpe verdeling bij de moderne familienamen blijkt. Bij de gewone appellativa van flexieklasse II (vrouwelijke substantieven met vocalische auslout: *kerke, siele, tale...*) komen ook in Westvlaamse teksten vele genitieven en datieven op *-en* voor. Voor Brugge zijn in de jaren 1295-97 volgende vaak voorkomende gevallen te noteren (exhaustief): 27 *prochie*/11 *prochien*, 19 *kerke*/10 *kerken*, 1 *abdesse*/12 *abdessen*, 5 *stede*/1 *steden*, 0 *vrouwe*/4 *vrouwen*, 7 *rente*, 4 *maniere*, 3 *tale*, 3 *capitele*, geen enkele maal *renten*, *manieren*, *talen* enz.⁽⁹⁸⁾. De vraag is of bij het gebruik van beide vormen volledige willekeur heerste dan wel of zij volgens bepaalde regels werden onderscheiden.

Een vergelijking met het Middelhoogduits dringt zich op. Aanvankelijk werden daar de oorspronkelijke *ō*- en *n*-flexieclassen nog duidelijk uit elkaar gehouden, maar naar het einde van de Middeleeuwen toe vervaagt dat onderscheid en constateert men dat woorden van de ene klasse naar de andere zijn overgelopen⁽⁹⁹⁾. Die wisselingen zijn echter niet willekeurig. De zwakke verbuiging werd gaandeweg voorbehouden voor concretiserende substantieven (voorwerpen, personificaties...), de sterke voor meer abstracte begrippen. Het zou dus kunnen dat ook in het Middelnederlands een dergelijke restructurering heeft plaatsgevonden. Het is echter meteen duidelijk dat in het Middelnederlands niet dezelfde criteria werden gehanteerd als in het Laatmiddelhoogduits. Immers, aangezien bij toponymische toenamen duidelijk sprake is van concrete nomina (*brug, straat...*), zou men daarbij uitsluitend de zwakke flexie verwachten. Dat klopt weliswaar voor Oost-Vlaanderen, Brabant, Limburg en Gelderland (*Van der Straten, Van der Steegen* enz.), maar beslist niet voor West-Vlaanderen waar we uitsluitend de *e*-uitgang aantreffen.

(96) *Ibidem*, pp. 2867 vv.

(97) Zie de tekst uit Maldegem van 1294-1300 bij GYSSELING IV, pp. 2830-2862.

(98) GYSSELING IV, pp. 2181-2337.

(99) H. PAUL -- W. MITZKA, *Mittelhochdeutsche Grammatik* (Tübingen, 1963), p. 132.

De verwarring in onze Middelnederlandse grammatica's moet voor een deel zeker worden toegeschreven aan het feit dat de geografische verdeling tussen *e-* en *en-*vormen bij de appellatieve woordenschat lang niet zo duidelijk te zien is als bij de moderne familienamen. Toch stelt men bij de gewone soortnamen in essentie dezelfde verhoudingen vast. In Oost-Vlaanderen en Brabant ziet men overwegend, zoniet uitsluitend, *en*-uitgangen verschijnen bij alle vrouwelijke substantieven waarvan de nominatief op *-e* eindigt: *brugghen*, *kercken*, *straten* enz. In West-Vlaanderen is het beeld iets verwarder. Men vindt er in overwegende mate *e*-uitgangen, maar blijkens de bovenvermelde gegevens kan ook *-en* er niet onbekend geweest zijn. Met het Corpus-Gysseling beschikken we nu vooral voor Brugge over zo'n massa materiaal dat een nauwkeuriger analyse van deze gevallen mogelijk wordt. Zo stelt men vast dat sommige substantieven uitsluitend *e*-uitgangen krijgen: *rente*, *tale*, *maniere*, *stede*; bij andere overweegt de *e*-vorm zeer duidelijk op de varianten met *-en* (*prochie/prochien*, *kerke/kerken*). Bij enkele echter schijnt ook het Westvlaams duidelijk de voorkeur aan zwakke uitgangen te geven: *abdessen*, *vrouwen*. Is het een statistische toevalligheid dat het de twee enige persoonsaanduidingen uit de hele reeks betreft?

Weer brengt hier de naamkunde het doorslaggevende bewijs dat dit inderdaad zo is geweest. De uitgang *-en* blijkt namelijk - ook in Brugge - de enig mogelijke te zijn bij de talrijk voorkomende vrouwelijke voornamen: *kathelinen*, *claren*, *diedelen*, *clarinen*, *lisebetten*, *maergrieten*, *sconen*, *ymmoeten*, *aghaten*, *clemmen*, *adelisen*⁽¹⁰⁰⁾!

Hoewel de hele kwestie nog in haar details nader onderzoek behoeft (waarom b.v. ook *en*-vormen bij *kerke* en *prochie*?), is de oorzaak van de voortdurende wisselingen in de tweede flexieklasse nu duidelijk. We weten nu dat het oude Westgermaanse verschil tussen *n*- en *ō*-flexieklassen, naargelang van het dialectareaal, op tenminste drie verschillende manieren werd gerestructureerd: in het Middelhoogduits wordt de zwakke flexie mettertijd de klasse van de vrouwelijke concreta, in Brabant en Oost-Vlaanderen (wschl. ook Limburg en Gelderland) wordt alles gesyncretiseerd in de *en*-klasse met uitzondering van enkele restanten van de oude *ja*-klasse (cf. infra), in West-Vlaanderen ten slotte wordt de zwakke flexie karakteristiek voor zowel appellatieve als propriale persoonsaanduidingen, de sterke uitgangen worden voor-

(100) GYSSELING IV, pp. 2181 vv.

behouden voor de overige substantieven. Tot deze laatste categorie behoorden ook de toponymische herkomstnamen die we nu nog steeds met de typisch Westvlaamse *-e* als *Vercruysse*, *Verstraete*, *Verbrugge* e.d. aantreffen.

3.3 Restanten van oudere flexieklassen.

Over het algemeen is de isomorfie tussen *en-* en *e-*types in familienamen zo scherp dat men nauwelijks uitzonderingen verwacht. In elk geval zijn mij in West-Vlaanderen geen namen op *-en* bekend. In Antwerpen en Brabant hebben namen als *Verhoeven*, *Verhaeghen*, *Verbruggen*, *Verheyden*, *Vergauwen* en talloze andere zonder uitzondering steeds *-en*. Toch blijken historisch ook namen met *-e* voor te komen. De hierna opgesomde bronnen vertonen steeds *en-*vormen (*van der eecken*, *van der brugghen*, *van der straeten* enz.), behalve in volgende (exhaustieve) gevallen:

Eksaarde 1349-1360: 12 × *vander haghe*, 4 × *vander schrage*, 1 × *vander zale*, 1 × *vander linde* (naast 1 × *vander linden*)⁽¹⁰¹⁾

Pamele-Oudenaarde 1319-1590: 13 × *vander meere* (naast 1 × *vander meeren*), 1 × *vander langherhage* (naast 6 × *vander hagen*), 1 × *vander linde* (1 × *vander linden*), 1 × *vander wostine*⁽¹⁰²⁾

Herentals ca. 1295-1465: 17 × *vermeere*, 6 × *verwympe*⁽¹⁰³⁾

Lier ca. 1375-1490: 32 × *vander haghe* (naast 1 × *vander sleehagen*), 28 × *vander beke*, 28 × *vander scaghe* (1 × *vander schagen*), 12 × *vander meere* (naast 1 × *vermeren*), 7 × *vander eyke* (3 × *vander eyken*), 6 × *vander keele*, 6 × *vander couwe*, 4 × *vander nete*⁽¹⁰⁴⁾

Kampenhout ca. 1350-1500: 3 × *vander beke* (naast 2 × *vander beken*)⁽¹⁰⁵⁾

Brussel 14e eeuw: 2 × *vander beke* (naast 18 × *vander beken*), 10 × *vander mere* (naast 11 × *vander meren*), 1 × *vander deure* (1 × *vander deuren*)⁽¹⁰⁶⁾

Mechelen 1369 en 1415: 7 × *vander beke*, 5 × *vander waghe*, 3 × *vander haghe* (wel 1 × *vander slehagen*, 3 × *vander heze*, 3 × *vander mere*, 3 × *vander nete*, 2 × *vander heide* (naast 3 × *vander heyden*; met dit spellingverschil!), 2 × *vander streke*⁽¹⁰⁷⁾

(101) M. GYSSELING -- C. WYFFELS, Het oudste register van wettelijke passeringen van Eksaarde (Anthroponymica XIV, *Leuven-Brussel*, 1964) (passim).

(102) P. VAN BUTSELE, Poorter- en struuckboek van Pamele-Oudenaarde (*Handzame*, 1972) (geëxcerpeerd tot p. 71).

(103) DERCON, pp. 143-4, 170.

(104) FRANS, s.v.

(105) X. DEKEYSER, Middelnederlandse persoonsnamen in de cijnsgebieden Kampenhout en Erps (2 dln., Lic. K.U. Leuven, 1956), p. 7.

(106) L. PEENE, Middelnederlandse persoonsnamen in het archief van het St.-Jans-hospitaal, Lic. Centr. Examencommissie Brussel, 1954 (passim).

(107) G. VAN INGELGOM, Bijdrage tot de studie van de Mechelse persoonsnamen, Lic. K.U. Leuven, 1968 (s.v.).

Men merkt op dat de ‘uitzonderingen’ op *-e* steeds bij dezelfde woorden blijken voor te komen: *beke, mere, hage...* Met de normale Brabantse apocope (16e-17e eeuw) moesten uit die namen klankwetmatig moderne vormen ontstaan als *Verbeeck, Vermeir, Verhaegh* enz. De laatste naam komt in het Brabants en het Antwerps echter niet (meer) voor, tenzij als *Verhaghen*, wat aantoont dat ‘haghe’ mettertijd naar de zwakke flexieklasse is overgelopen. *Verbeeck* en *Vermeir* hebben zich echter tot vandaag kunnen handhaven, zij het met geografische verschillen. ‘Beke’ en ‘mere’ zijn namelijk in Zuid-Oost-Vlaanderen en Zuid-Brabant (grosso modo het *vander*-gebied) ook naar de zwakke flexie overgelopen. Vandaar dan ook familienamen als *Vanderbeken* (*Vanderbeeck* is mij onbekend; *Vanderbeke* komt wel voor, zoals te verwachten valt in de zone waar *vander/ver*-isoglosse en *e/en*-isomorf ongeveer samenvallen, d.i. tussen Schelde en Leie) en *Vandermeiren* (*Vandermeire* en *Vandermeir* zijn mij niet bekend). *Verbeeck* en *Vermeir(e)* hebben zich kunnen handhaven; de eerste is algemeen in de provincie Antwerpen, de tweede is sterk vertegenwoordigd in de streek van Dendermonde maar is in de provincie Antwerpen eveneens zwak geworden (*Vermeiren*).

Moeten we veronderstellen dat substantieven als ‘beke, mere, haghe...’ als enige uit een zeer grote reeks sterk geflecteerd zijn gebleven?

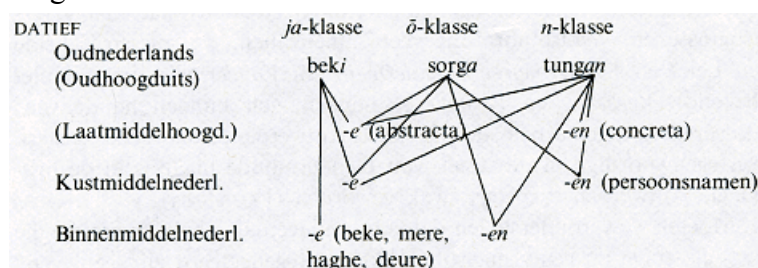
Wanneer we op zoek gaan naar de oorzaken van die uitzonderingen, blijkt weer eens dat we geconfronteerd worden met problemen van de historische spraakkunst. Men stelt namelijk vast dat deze substantieven in oorsprong niet vrouwelijk, maar mannelijk of onzijdig waren. Men vergelijkte met het Duitse ‘*der Bach*’, met de plaatsnamen *Den Haag* en het nu onzijdige ‘*het meer*’. Door hun vocalische uitgang in het Oudnederlands (‘baki, mari, hago’) zijn ze dan feminina geworden, maar slechts in Z.-O.-Vlaanderen en Zuid-Brabant zijn ze niet alleen in genus maar ook in de flexie volledig met de vrouwelijke zwakke substantieven (*Vanderbeken, Vandermeiren* naar ‘*der tonghen, der zielen*’) samengevallen.

De moderne en historische naamgeografie levert hier belangrijke aanvullingen op de traditionele Middelnederlandse spraakkunsten. Het blijkt namelijk dat in het Middelnederlands niet slechts twee flexieklassen van het type II hebben bestaan (t.w. *-e* en *-en*), maar dat bovendien nog restanten te vinden zijn van de oude *ja*-klasse, waar genitief en datief steeds (tenzij met regionale verschillen) met de uitgang *-e* verschijnen en die aan de hierboven geschetste tendensen

(-en algemeen in Brabant, -e algemeen in West-Vlaanderen) hebben weerstaan.

‘Beke, mere, hage’ staan in dat opzicht trouwens niet alleen. Ook de substantieven ‘deure, zale’ blijken in het Middelnederlands slechts met *e*-vormen voor te komen⁽¹⁰⁸⁾. Het is dan ook geen toeval in de hierboven opgesomde lijst de toenames ‘van der zale’ (Eksaarde) en ‘van der deure’ (Brussel) aan te treffen. En dat zijn trouwens niet de enige. Blijkbaar hebben ook ‘scaghe, keele, waghe’ en de hydroniemen *Nete* en (haar bijrivier de) *Wimpe* (blijkens de familienaam *Verwimp*) tot deze klasse behoort.

Schematisch voorgesteld ziet de drievoudige reorganisatie van het systeem er als volgt uit:

3.4 De tegenstelling *Verschuren/Verschuur*.

Met de Zuidnederlandse tegenstelling tussen *en*- en *e*-namen (*Verstraete/Verstraeten*) zijn de morfologische varianten nog niet uitgeput. Naast de vormen *Verschueren/Verschuere* komen ook varianten met een zgn. nulforfeem voor: *Verschuur*, *Versteeg*, *Verhoef*, *Verkuil*, *Verheij*, *Verlaen*, *Verkerk* enz. Ook hier gaat het om geografische tegenstellingen. Voor een Zuidniederlander klinken deze namen allerminst vertrouwd, voor Noordnederlanders zijn ze alledaags. Met behulp van de Nederlandse Repertoria van Familienamen is nog nauwkeurig na te gaan dat vormen als *Verhoef*, *Verschuur* e.d. uitgesproken Zuidhollands, Utrechts en Zuidgelders zijn en dat de isomorf met *Verhoeven*, *Verschuren* e.a. ongeveer samenvalt met de Maas. Dat naast de *ver*-namen ook namen met *vander* (*Van der Schuur*, *Van der Hoef*) in hetzelfde dialectgebied voorkomen, is boven reeds verklaard: het optreden van *ver*-namen in Utrecht en Zuid-Gelderland houdt in dat

(108) J. FRANCK, *Mittelniederländische Grammatik* (Leipzig, 1910), p. 157.

die namen ooit in de 16e of 17e eeuw, toen de overgang *vander* > *ver* plaatsvond, mondigemeen zijn geweest (misschien slechts voor één lid van het geslacht), terwijl de *vander*-vormen ofwel heel recent werden gevormd ofwel gedurende eeuwen een latent en slechts schriftalig bestaan hebben geleid.

De vraag die ons dan meer speciaal interesseert, is hoe de isomorf tussen de Noordbrabantse *en*- en de Utrechts-Gelderse *Ø*-namen (*Verhoeven/Verhoef*) tot stand is gekomen. Voortgaand op eerder gemaakte vaststellingen voor België (*Verbrugge/Verbruggen*), zouden we kunnen aannemen dat boven de Grote Rivieren in de Middeleeuwen de voorkeur werd gegeven aan de sterke flexie (*Van der Stege, Van der Hoeve*; *ver* bestond toen uiteraard nog niet). In oude Utrechtse teksten zijn dergelijke namen op *-e* inderdaad ook overgeleverd:

1299	Iohannes dictus Utermate
1296	Heymerix van der Weyde, Meynsen van der Weyde, Otten van der Weide ⁽¹⁰⁹⁾
ca. 1330	Lubbrechts van der Mathe, Wouters van der Mathe, Everaets van der Mathe, Henrix lant van der Lecke ⁽¹¹⁰⁾
1380	Jan van der Lane (2 ×), Claes van der Lake, Wouter van der Bilde, Machelem van der Stripe
1380-90	Jan van der Cule (3 ×), Hubert van der Cule (2 ×)
1377-78	Willem vander Cule, Sander vander Steghe ⁽¹¹¹⁾
Zeist 1368	Willem van der Weyde (2 ×), Dirc van der Weyde (2 ×)
1369	Ghisebrecht Buekel van der Hare (2 ×) ⁽¹¹²⁾
Amersfoort 1328-9	Ghise van der Wade, Willaem van der Steghe, Lam uter Hoeve, Arnt van der Brugghe ⁽¹¹³⁾

Met de apocope van de *-e*, die reeds zeer vroeg en overvloedig in Utrecht (ook in het Gelders en het Hollands) geattesteerd wordt (in 1378/9 b.v.: *kerc, brug, rog, Eem, die Rijc, die Veer*)⁽¹¹⁴⁾, leidde dat ten slotte tot namen als *Verwey, Vermaat* enz.

(109) F. KETNER, Oorkondenboek van het sticht Utrecht VI (*Den Haag*, 1959), pp. 293, 404.

(110) S. MULLER, De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht (*Utrecht*, 1889), pp. 484-5.

(111) A. VAN ASCH VAN WIJCK, Oudste kameraars-rekening der stad Utrecht (Codex Diplom. Neerl. 2e serie, 2e deel, 1e afd.), pp. 77-80, 123, 203-207, 254-457.

(112) Ph.J.C.G. VAN HINSBERGEN e.a., Bronnen voor de geschiedenis van Zeist (2 dln.; 7 afd., *Assen*, 1957-67), 1, 2, pp. 62, 63, 65.

(113) MULLER, 1889, pp. 467-9.

(114) K. HEERINGA, Rekeningen van het bisdom Utrecht (1378-1573) (2 dln., *Utrecht*, 1926), passim.

Wat aan de gevolgde redenering echter afbreuk schijnt te doen, is het feit dat in oude Utrechtse teksten vaak de voorkeur werd gegeven aan de zwakke *en*-flexie. In 1378-9 overwegen in elk geval zwakke genitieven en datieven als: *hoppen, weijden, bottelrijen, coeken, ghersten, tollen, herbergen...*⁽¹¹⁵⁾. Het betreft echter steeds weer appellatieven en geen familienamen. Men kan zich dan ook afvragen of het overwegen van de *en*-uitgang in appellatieven niet aan oostelijke (Gelderse, Brabantse?) schrijftaalinvloeden is toe te schrijven. In het nabijgelegen Arnhem blijken inderdaad in 1353-77 zwakke datieven op *-en* duidelijk autochtoon te zijn: *van der Hegghen, van der Hellen, van der Lynden, van der Weyden* enz.⁽¹¹⁶⁾. Mochten zulke vormen ook in Utrecht autochtoon zijn geweest, dan zou men er nu namen als *Vermaten, Versteegen, Verweyden* e.d. moeten aantreffen, wat zeker niet het geval is.

Een tweede probleem vormt de Utrechtse naam *Van der Linde(n)*, die normaal in overeenstemming met *Verhoef, Versteeg* enz. *Van der Lint* of *Verlint* zou moeten luiden. Mogelijk hangt die afwijking samen met de ontstaansgeschiedenis van de *e*-apocope. De *e*-apocope - dat blijkt weer eens uit de naamgeografie - heeft namelijk niet in alle omgevingen gelijktijdig plaatsgegrepen. In de provincies Antwerpen en Brabant is de apocopering van de eind-*e* sinds de 17e eeuw algemeen (*Van Hoof, De Groof, Verbeeck, De Groot*), behalve bij een stemhebbende explosieve dentaal. Vandaar familienamen in beide provincies als *De Wilde* (ook *De Wil* komt voor), *Vandeveld* (ook *Vandev* bestaat), *Vandesande* (naast *Van Sant*), *Van den Brande, Van den Eynde*. Misschien is ook die auslautende *d* er in Utrecht voor verantwoordelijk geweest dat *Van der Linde* niet tot *Van der Lint* of *Verlint* is geëvolueerd. In de plaats daarvan vinden we 1577 × *Van der Linden* en 255 × *Van der Linde* (eigenaardig genoeg komt *Verlinde(n)* niet voor). Deze naam is trouwens nog om een andere reden opmerkelijk. Hij is namelijk de enige *ver/vander*-naam met een duidelijk overwicht aan zwakke vormen op *-en*. Aangezien dat een duidelijk niet-Utrechts kenmerk is (cf. supra), kan de vraag worden gesteld of de herkomst van deze naam niet in Gelderland of Brabant te zoeken is.

(115) HEERINGA, pp. 3-139 (passim).

(116) W. JAPPE ALBERTS, De stadsrekeningen van Arnhem (Dl. I), Groningen, 1967 (passim).

4. Betekenisaspecten bij de toponymische toenaamgeving.

4.1 Toenamen met en zonder voorzetselaanloop.

Na deze eerder empirische vaststellingen met cijfers, isoglossen en archivalisch materiaal weze het mij geoorloofd bij wijze van afsluiting wat speculatiever in te gaan op meer essentiële, semantische eigenschappen van de Nederlandse herkomstnamen. Enkele van de vragen die ons daarbij zullen bezighouden, zijn: waarom beschikt het Nederlands in tegenstelling tot andere taalgebieden over zoveel namen met voorzetselaanloop; waarom gebruiken het Overijsels en het Drents namen met *te*; wat is er de oorzaak van dat bij vele toponymische toenamen het voorzetsel is weggefallen; enz.

Er is vooreerst de reeds lang bekende tegenstelling met het aangrenzende Duitse taalgebied, waar voorzetselnamen ternauwernood nog voorkomen. Dat is echter niet steeds zo geweest. In de Middeleeuwen b.v. waren inleidende voorzetsels lang niet onbekend, maar ze zijn er om een tot nog toe nooit achterhaalde reden geleidelijk aan volledig verdwenen: *Johan von deme Bache* → *Johann Bach*⁽¹¹⁷⁾. Ook in het Nederlands moet dat verschijnsel af en toe zijn voorgekomen. Dat blijkt uit naamparen als *Eeckhout/Van den Eeckhaut*, *Pee/Van Pee* (< St.-Anna-Pede), *Schoubroeck/Van Schoubroeck*, *Mast/Van der Mast*, *Nieuwenhuizen/Van Nieuwenhuizen*, *Polfiet/Van Polfiet* en vele andere. Vermoedelijk gaat het Hollands daarin verder dan het Zuidnederlands, wat voornamelijk blijkt bij eenlettergrepige toponiemen: *Shoorl*, *Dijk*, *Bos*, *Baan*, *Hoff*, *Kuil*, *Jagt* enz.

De oorzaak van het voorzetselverlies moet m.i. gezocht worden in de gewoonte personen enkel met hun toenaam te noemen (*Jan van den Bos* = *Bos*). In Vlaanderen, Brabant en Antwerpen is dit antroponymisch verschijnsel waarschijnlijk (ook nu niet) nooit erg gebruikelijk geweest. Mijn vermoeden is dat het slechts voorkwam bij sociale prominentie, ruimere bekendheid of gewoon opvallendheid van de genoemde persoon. Ook de vorm van de naam lijkt daarbij in het Zuiden een rol gespeeld te hebben. Meerlettergrepige namen als *Eeckhaut*, *Polfiet* blijken vaak zonder voorzetselaanloop voor te komen, eenlettergrepige daarentegen (*Van Loon*, *Van Laer*; *Van Bael* enz.) zijn zonder voorzetsel voor een Vlaming nauwelijks denkbaar⁽¹¹⁸⁾.

(117) BACH I, 1, pp. 236 vv., 2, pp. 61, 89-90. Ik heb bij mijn studie bewust afgezien van metonymisch ontstane toenamen zoals *Boudewijn Halfantwerpen*...

(118) Tenzij namen met een labiale occlusief: *Praet*, *Put*, *Poel*, *Plas*...

In het Limburgs daarentegen is het gebruik van de alleenstaande toenaam waarschijnlijk vrij algemeen geweest. De familienamen geven daar trouwens nog overvloedig blijk van, zij het dan ook indirect, omdat de meeste Limburgse namen nu in de genitief staan: *Camps, Broeckx, Bergs, Kessels, Weckx* (< *Wijk-s*), *Dex* (< *Dijk-s*), *Beeks, Wiers* (< *Wijer-s*, = vijver). *Poels, Hellemonts, Weerts*. In de Limburgse parochieregisters ontmoet men van ca. 1600 tot 1800 volgende identificaties:

Kwaadmechelen:	Reymans vulgo Rayen (toponiem?) In Schuer = Schuer = Schuermans
Hamont:	Bosmans
Eksel:	Heynsmans (patroniem)
Bilzen:	Motten (= Van der Motten) = Motmans
St.-Lambrechts-Herk:	Put = Putmans
Velm:	Vandevelde = Velmans enz.

In volgende gevallen is het voorzetsel pas vrij recent weggevallen (de uitgang vertoont steeds een genitiefmorfeem *-s* of *-en*):

Tessenderlo:	Vanden Bergh = Bergen
Borgloon:	Van Heckx = Heckx
Ulbeek:	Van Bilzen = Bilzen
Houthalen:	Vansteghe = Steghen
Alken:	Van Muysen = Muysen Van Noppen = (N)oppen Vander Spicken = Spicken
Wilderen:	Van Rutten (= Russon) = Rutten
Kermt:	Vander Maesen = Maesen ⁽¹¹⁹⁾
Zelem:	Van Hove = Hoven

Redelijkerwijs is dan ook te verwachten dat het aantal *van*-namen in Limburg lager zal liggen dan in Antwerpen, Brabant of Oost-Vlaanderen, waar afzonderlijk gebruikte toenames niet zo gebruikelijk waren⁽¹²⁰⁾.

4.2 Herkomst- en woonplaatsnamen.

De Nederlandse antroponymie maakt buiten *van* nog van een hele reeks andere voorzetsels gebruik: *te* (*Terhaar*), *op* (*Opdenacker*), *in*

(119) Men vergelijkte verder in dat verband namen als *Kuilen*, *Kuiken* (< *Van Kuik?*), *Beken*, *Gooren* enz.

(120) Andere uitingen van het individualiseren van toenames in het Limburgs zijn de namen op *-mans* (*Broekmans*) en de lidwoordloosheid van eigenschapsnamen (*Bekker*). Meer details vindt men in Hoofdstuk II.2.8. van mijn dissertatie.

(*Indestege*), *aan* (*Aandenboom*), *uit* (*Uytenhove*). Ook daar blijken bij geografische analyse merkwaardige correlaties aan het licht te komen. Voldoende bekend is het gebruik van *te*-namen in Noord-Oost-Nederland. Er is echter meer. In het Vlaams en het Brabants krioelt het van *van*-namen, maar de andere voorzetsels komen er nauwelijks voor. Alleen *uit* haalt nog een zekere frequentie: *Uytterhoeven*, *Uyttebroeck*, *Uytenhove*, *Uytendaele*, *Uytterelst*, *Uytterhaegen*, *Uytersprot*. Ze zijn sterk vertegenwoordigd in Oost-Vlaanderen. Verder zijn er *Opdebeeck* (Mechelen), *Bovendaerde* (Oost-Vlaanderen) en nog enkele andere. In het Limburgs daarentegen wordt het aantal *van*-namen naar de Maaskant toe steeds maar kleiner (een gedeeltelijke oorzaak zagen we in 4.1). In de plaats daarvan treden andere voorzetsels op. Een goed beeld van de verhoudingen krijgen we via onderstaande lijst met exhaustieve voorbeelden uit de gichtregisters van de gemeenten Zonhoven (West-Limburg) en Bree (Oost-Limburg).

In Zonhoven 1453-ca. 1480⁽¹²¹⁾:

op, *aan*, *te*, *in*: naeck optie beeck (21), ghysken ghinder after (31), thys opt warscap = thys in gheen waerschoet = thys opt waerschoet (113, 139), jan lenairts ter moelen = jan vander moelen (70), thys ten oppelzonuwen (70), rembout ter bruggen (117), reimbout ter donck (228), jannes inde molen = jannes den moller (288-9), willem inden mesthoff (348), peter in dii herberghe (353; deze naam bestaat nog steeds!), stas in die waerde (354), willem aenden putte alias willem peters (354-5), jan op die hoeve = jan op gheen hoeve = jan hoefman (201-2).

van-namen: jan van ghestel = jan ghestelman (372-4), willem vander heiden off willem brabenders (224), dirck vander locht off loierman (204), reynder van kelsteren (213), dries van leel, jan sleger off vander arnst (33; ook de familienamen arnstman en arnst komen voor), meeus van cortterzem (48), jan vander moelen = jan lenairts ter moelen (70), haywigen van heersele, begijn te Hasselt (94), pauwels van doeyermael (99), lieben van loen (188), joest van loec (135), pauwels vanden bachuyse (138), gherit van beuorts = gherit beuorts (140), gerit van der hilst off haechdoren = gheryt haechdorens (167, 184), artken ende gerit vander hellen (227), rom van hubraken (234), jan van belgen = jan belgen (241), peter van balen = meester peter, schepenklerk (255), jan coenens coenen soen vander roest (278; ook roestman komt vaak voor), willem vander kempenen (405), maes van gheync alias scepers (298), vaes van waterschee (304), meester peter van Rethi (327), mychiel van appermont (350), abraem van groetloen (330), hennen van testelt = hennen nys zeghers soen (359), geert van

(121) Schepenbankarchief Zonhoven, nr. 2. De cijfers bij de excerpten duiden de folio's aan.

meret = geert van merhout (369; ook zijn voornaam is typisch niet-Limburgs!), hennen van boxraeck der sceper (387), johan van hulst alias lantmeters (387-8).

In Bree⁽¹²²⁾:

op, in: 1438 heyn in gheen schoen = heyn monick, 1447 heynric op vostart = 1487 heyn op vostartz, 1463 pouwels op gheen Aa = 1502 pouwels op die Aa, 1487 jan in die dael alias jacobs.

van-namen: 1444 heynrick vander sonderuorst, 1447 goert der scoutet alias van cyney, 1493 jan van kynre (daarnaast peter kynre = peter kynremans), aert van meuwen.

In Zonhoven stellen we 30 *van*-namen vast tegenover 14 andere voorzetsels, in Bree 4 *van*-namen naast 4 andere.

Voor een dialectgeograaf kan de sterke vertegenwoordiging van voorzetsels als *in, op, aan* enz. tegenover *van* geen toeval zijn. Zeker niet wanneer men constateert dat het niet zo maar een oppervlakkig verschil in voorzetsels betreft, maar een semantische tegenstelling. De enige in het Vlaams, Brabants en Antwerps echt gebruikelijke voorzetsels *van* en *uit* drukken verwijdering of herkomst uit, de Limburgse *op, aan, in* en het Oostnederlandse *te* zijn intern-lokaliserende bepalingen. Laatstgenoemd voorzetsel is ook in Limburgse namen niet onbekend. In Maasmechelen bestaat nog altijd de familienaam *Terwingen* en in de parochieregisters van Leut en Meeswijk is in de 17e-18e eeuw herhaaldelijk sprake van de familie *Terhaegh = Der Haegh*. *Te* blijkt echter in Limburgse familienamen niet zo productief te zijn geweest als in Oost-Nederland.

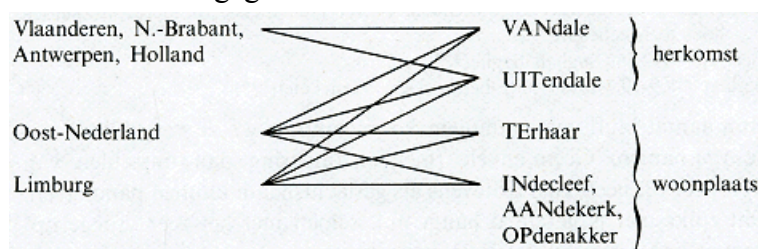
Men zal opwerpen dat ook in Vlaanderen en Brabant familienamen met lokaliserende voorzetsels voorkomen: *Opdenbosch, Opdorp, Ophalvens, Opstal*. Het wordt echter duidelijk dat deze namen afgeleid moeten worden uit oorspronkelijke *van*-namen, wanneer we ze vergelijken met hun nog steeds bestaande varianten: *Vanopdenbosch* (bedoeld is Kapellen-op-den-Bos), *Van Opdorp, Van Opstal* (gehucht van Buggenhout); *Ophalvens* (Ninove) gaat terug op Opalfene (Teralfene). Moeilijker is de verklaring van namen als *Opdebeeck* en *Bovendaerde*. Varianten met *van* heb ik niet kunnen vinden. Gezien hun uitzonderlijk karakter lijkt me echter de conclusie gewettigd ze als oorspronkelijke

(122) Schepenbank Bree, nr. 46 (niet gefolieerd; de gegevens zijn onder de opgegeven datering te vinden).

van-namen te beschouwen (*Van Opdebeke?*, *Van Bovendaerde?*) of migratie uit Limburg aan te nemen⁽¹²³⁾.

Zoals men aan de hand van de lijsten uit Zonhoven en Bree kan vaststellen, waren ook in Limburg *van*-namen niet onbekend. Aan de ‘Gleichungen’ kan men echter merken dat een tendens bestond ze te vermijden: *van ghestel* = *ghestelman*, *jan van belgen* = *jan belgen*. Bovendien hebben de meeste nog duidelijk het karakter van een herkomst- en niet van een woonplaatsnaam: *van cyney* (Chiny), *van kynre* (Kinrooi), *van boxraeck* (Bokrijk), *van gheync* (Genk) e.v.a. De *in*-, *aan*- en *op*-namen daarentegen gaan waarschijnlijk terug op gehucht- of huisnamen in Zonhoven of Bree zelf. Hetzelfde geldt voor de Oostnederlandse *te*-namen.

Vatten we de gegevens in een schema samen:

Met deze onvermoede inzichten zijn vanzelfsprekend nog niet alle vragen opgelost. Waarom hebben b.v. het Vlaams en het Brabants in hun familienamen geen onderscheid gemaakt tussen herkomst- en woonplaatsnamen? Uit tal van bronnen blijkt namelijk onomstotelijk dat personen met een *van*-naam nog de plaats bewonen waarnaar zij werden genoemd:

Schelle ca. 1500	Matheus van den <i>Leene</i> , op huys ende hoff gheheeten den <i>Leen</i> ⁽¹²⁴⁾
Zandhoven 1456	gheerde vanden <i>eynde</i> (van) tgoet ten <i>eynde</i> tot pulle ⁽¹²⁵⁾
Herentals 1430	beemt in die <i>wateruoert</i> die willems kyndere van der <i>wateruoert</i> was ⁽¹²⁶⁾
Bree (Limburg!) 1538	Jacop vander <i>Straeten</i> vanden hoff ter <i>straten</i> ⁽¹²⁷⁾

(123) De *van*-loze *Wouter opte beke* wordt echter al in 1469-79 te Berlaar gesignaleerd (zie de excerpten hierna).

(124) *Vlaamse Stam*, 1969, p. 309.

(125) G.A. Zandhoven, nr. 199, f. 60.

(126) DERCON, p. 167.

(127) R.A. Hasselt, Fonds Oudenbiezen, nr. 82, ff. 120-139.

Gierle 1475	heinric vanden <i>loo</i> , (woont) opt dloo ⁽¹²⁸⁾
Rijkevorsel 1467	peteren vanden <i>langenberge</i> , (bezit goederen) tot <i>langenberg</i> ⁽¹²⁹⁾
Duffel ca. 1425	een stuc lands ter <i>muken</i> dat gilijs vander <i>muken</i> was ⁽¹³⁰⁾

Theoretisch gesproken zouden alle genoemde *van*-naamdragers dus even goed *Optloo*, *Teneynde*, *Terstraten* hebben kunnen heten, zoals dat in Limburg of Drente het geval was. Nu zijn dergelijke woonplaatsvoorzetsels in de Middeleeuwen ook in Brabant, Antwerpen (en ongetwijfeld ook in Vlaanderen) niet onbekend geweest, zoals mag blijken uit volgende voorbeelden:

Noorderwijk 1439	goedeuaert <i>opde</i> duypt ⁽¹³¹⁾
Westerhoven (N.-Br.) 1459	thysken <i>op</i> die brugge
Beersel 1460	steuen <i>op</i> die heerstrate ⁽¹³²⁾
Oisterwijk 1491-2	maes <i>op</i> die vloet ⁽¹³³⁾
Duffel ca. 1500	machiël <i>int</i> swaenken, peeter <i>inde</i> messie, hinderic <i>int</i> gulden hoet te Mechelen ⁽¹³⁴⁾
Geel ca. 1442	jan <i>inghen</i> haghe ⁽¹³⁵⁾
Berlaar 1469-79	wouter <i>opte</i> beke, claes <i>inden</i> ketel ⁽¹³⁶⁾

Hun aantal blijft echter miniem klein wanneer we ze vergelijken met de *van*-namen. Geen enkele (met uitzondering dan misschien van *Opdebeeck*?) heeft zich trouwens als geslachtsnaam kunnen handhaven. Dat zulks niet is geschied hangt m.i. samen met het zeer vroege opkomen van vaste en erfelijke geslachtsnamen in het zuidwesten van ons taalgebied. Omstreeks 1300 droeg vrijwel iedereen er niet enkel zo maar een *toenaam* (dat was toen reeds overal zo), maar een vaste en onveranderlijke *geslachtsnaam*. Weliswaar kon de hoeve, het huis of enige andere woonplaats waarnaar de familie genoemd was, nog steeds familiebezit zijn (zoals in de voorbeelden hierboven), maar het is duidelijk dat niet alle dragers van dezelfde geslachtsnaam daar nog verbleven. Het is mijn vermoeden dat door die uitzwerming en door het dwingende gebruik van vaste geslachtsnamen de *van*-namen ontstonden.

(128) G.A. Gierle, nr. 627, f. 57.

(129) G.A. Rijkevorsel, nr. 145, f. 13.

(130) F. VERBIEST, Cijnsrollen te Lier (*Ts. Gesch. Folk.*, 1957), p. 95. Tal van andere voorbeelden zijn te vinden bij LINDEMANS (pp. 264-5) en VAN GORP (pp. 30-31).

(131) G.A. Noorderwijk, nr. 1, f. 2.

(132) A.R.A. Brussel, Rekenkamer, nr. 13016, s.d.

(133) G.A. Oisterwijk, nr. 197, f. 35.

(134) G.A. Duffel, nr. 166, ff. 6, 23, 70.

(135) G.A. Geel, nr. 1557, f. 7.

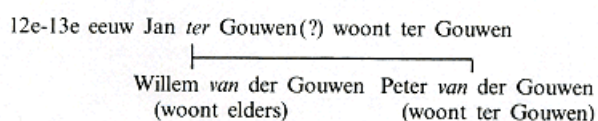
(136) G.A. Berlaar, nr. 175, ff. 3, 42, 75.

Hoewel mij daarvan geen sporen bekend zijn (men zou dan trouwens over Nederlandse documenten uit de 12e of vroege 13e eeuw moeten beschikken, acht ik het mogelijk dat de stamvader van b.v. het geslacht *Vergouwen* als pachter of eigenaar van het goed Tergouwen ooit *Tergouwen, Op die Gouwe* zou genoemd zijn. Toen de geslachtsnamen echter vast werden en de nakomelingen *Tergouwen* naar elders gingen uitzwermen, paste het lokaliserende *ter* semantisch niet meer op hen en ontstond een *van*-naam, die dan van de weeromstuit op het familielid overging dat op het ouderlijke stamgoed was blijven wonen⁽¹³⁷⁾.

Deze hypothese wordt gedeeltelijk bevestigd door wat we in Drente en Limburg vaststellen. In beide gebieden droeg weliswaar iedereen reeds een toenaam van in de Middeleeuwen, maar die lag geenszins vast. Dat blijkt voornamelijk uit de studie van de patroniemen, uit de morfologie van de Limburgse namen op *-issen, -sen* e.d.⁽¹³⁸⁾. Op dezelfde manier kon het voorkomen dat iemand zijn oorspronkelijke toenaam ruilde voor de naam van de boerderij waar hij b.v. was ingetrouwd. In zulk systeem lag het voor de hand lokaliserende voorzetsels te blijven gebruiken. Dat ze ten slotte toch in vaste geslachtsnamen zijn versteend (wat in Vlaanderen en Brabant dus niet is gebeurd) vindt zijn oorzaak waarschijnlijk in de toenemende druk van overheidswege (de parochieregisters en later de burgerlijke stand) om vaste en onveranderlijke toenames te gaan gebruiken.

Voor de duidelijkheid vatten we alles nog eens samen in twee fictieve stambomen:

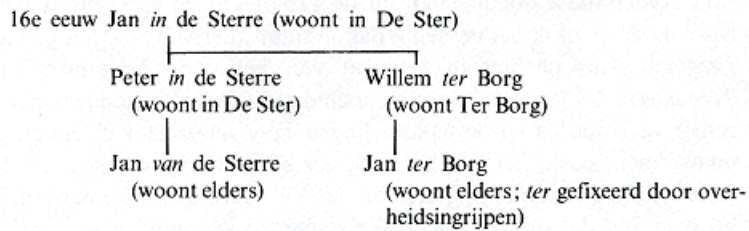
1) Systeem met vaste geslachtsnamen (Vlaanderen, Hertogdom Brabant...)

(137) Er was wellicht ook in het Middelnederlands geen semantisch bezwaar tegen, de nog op het stamgoed verblijvende *Jan ter Gouwen* ook als *Jan van der Gouwen* aan te duiden (vgl. modern Nederlands: ik ben *van* Antwerpen). De lokaliserende voorzetsels *te, in* e.d. zijn in dat opzicht veel strikter.

(138) De erfelijkheid van toenames is uitvoerig besproken in mijn dissertatie (Hoofdstukken I A.2, C.3; II 1).

2) Systeem met wisselende toenames (Limburg, Drente, Overijssel...)

Dat mijn beschouwingen niet volledig uit de lucht zijn gegrepen, wordt geïllustreerd door een treffend voorbeeld uit Eindhoven. Tot in de jaren 1620-40 wordt de Eindhovense familie *Van de Sterre*, eigenaars van de gelijknamige herberg, doorlopend naast elkaar *Van der Sterre* of *In de Sterre* geheten. Na die datum is de herberg in andere handen overgegaan en vindt men nog alleen de naam *Van der Sterre*. Hoe de overgang van *in/van* naar *van* is verlopen, valt af te lezen uit volgende excerpten⁽¹³⁹⁾:

1521	Dirck Goort Jan Gilis <i>in</i> de Sterre (is er herbergier)
1597	Jan <i>van</i> der Sterre (is er herbergier)
1644	Dirck <i>in</i> de Sterre (is nog herbergier, maar verkoopt de herberg)
1641	Henrick <i>van</i> der Sterre (is geen herbergier meer!)
1593	Peter <i>van</i> der Sterre (is geen herbergier meer!)
1656	Bartholomeus <i>van</i> der Sterre (is geen herbergier meer!)
1688	Adriaen <i>van</i> der Sterre (is geen herbergier meer!).

Antwerpen, U.F.S.I.A., december 1980.

Jozef VAN LOON

(139) *Brabantse Leeuw* 1969, p. 55.

[Kaart]

